

Роль сформованості національної ідентичності в системі соціальних комунікацій

Глушаниця Н.В. – кандидат педагогічних наук
orcid: 0000-0002-8511-0844

Конопляник А.М. – кандидат педагогічних наук, доцент
orcid: 0000-0002-3244-1965

Пришупа Ю.Ю. – кандидат педагогічних наук
orcid: 0000-0002-5617-4152

Шостак О.О. – кандидат філологічних наук, доцент
orcid: 0000-0001-7532-4294

Колісниченко А.В. – кандидат філологічних наук
orcid: 0000-0002-9596-3103

Харицька С.В. – кандидат педагогічних наук
orcid: 0000-0002-9404-9731

Мова є потужним засобом соціалізації особистості, а відтак вона відіграє визначальну роль у формування національної ідентичності. Мовна система віддзеркалює те, що є найважливішим для будь-якої нації, її культури, історії, звичаїв та традицій. Мовна політика, у свою чергу, відображає соціальні чи політичні зміни в країні та світі. Тому, не варто недооцінювати значимість коректного вирішення гуманітарних питань (мови, культури, освіти, науки) оскільки це може спричинити ослаблення та руйнацію держави, переконливим доказом чого слугує історичний досвід багатьох країн світу. Мовна ідентичність є вагомим засобом самовизначення й самоідентифікації особистості. Саме цей аспект і визначає актуальність теми дослідження.

Питання взаємозв'язку мови та національної ідентичності стає предметом наукового пошуку вітчизняних та зарубіжних науковців (Joseph 2005, 11; Хобсбаум 2005, 10). Вивчення ролі мови у формуванні національної культури є предметом дослідження низки науковців: Р. Вечірко, Д. Гринчишина, А. Капелюшного, О. Сербенської, З. Терлак, Н. Шип, Г. Кисіль; роль мови у формуванні особистості висвітлюють А. Бурячок, І. Ющук, В. Лизанчук, В. Радчук, М. Томенко та інші науковці; проблему мовної політики в Україні досліджували: С. Здіорук, В. Нагорний, С. Гнатюк та ін.;

проблему мовної політики з питань значення культурних і мовних чинників для збереження національної ідентифікації вивчали О. Ткаченко, А. Ковач, В. Отрешко, І. Ісаченко.

Дж. Джозеф вважає мову домінуючою складовою національної ідентичності, обґрунтовуючи своє твердження тим, що 1) мова визначає соціальні риси, які формують основу національної приналежності; 2) мова слугує засобом передачі культури та ідентичності від старшого до молодшого покоління; 3) концепти національної ідентичності відображені в сакральних текстах нації (конституція, національний гімн, визначні літературні твори нації); 4) розробка та запровадження системою освіти стандартів правильного мовлення здійснюється з метою збереження та відтворення національної культури; 5) коли нація прагне контролювати тих, хто може перебувати в її складі, вона може використовувати мову як найбільш очевидний критерій для вирішення питання, чи належить конкретна особа до неї. Чимало сучасних націй вимагає від своїх членів наявності певної культурної кваліфікації, яка найчастіше прямо чи опосередковано включає мову (Joseph, 2006, 490 – 491).

Гриценко П. досліджує роль української мови в націєтворенні, особливості сучасної мовної ситуації в Україні з увагою до наявності іншоетнічних анклавів у структурі макросоціуму. Дослідник аргументує необхідність утвердження позиції Української держави щодо обов'язкового володіння всіма її громадянами українською (державною) мовою та недопущення сегрегації суспільства за мовною чи етнічною ознакою, що є важливою передумовою збереження цілості України, зміцнення її суб'єктності в міжнародних відносинах.

М. Шумка, аналізуючи роль мови у формуванні національної ідентичності, наголошує на тому, що національні інтереси та духовне здоров'я нації виражаються за допомогою мови, яка володіє здатністю зберігати й передавати історію свого народу. Розвиненість національної мови та володіння рідною мовою дослідниця визначає головними критеріями соціальної ідентичності й самодостатності людини та нації, а мову головним чинником консолідації нації. Ми погоджуємося з твердженням дослідниці, що ступінь розвитку рідної мови залежить від ступеня зрілості народу та глибини його духовної культури (Шумка, 2015).

Найбільш ефективною моделлю мовного спілкування О. Куць визначає мову нації, відповідно до національності якої названа держава. Дослідник доводить, що використання моделі мовного спілкування сприяє забезпеченню загальнодержавного спілкування та взаємодії різних частин одного етносу в моноетнічній

державі або різних етноспільнот у поліетнічній державі. Спільна мова для всіх громадян обумовлює формування в суспільстві базових цінностей його існування (Куць, 2004).

О. Казакевич досліджує роль мовного фактору у формуванні етнічної та національної ідентичностей, розкриваючи взаємозв'язок між мовою та національною ідентичністю. Дослідниця визначає мову вагомим чинником для ідентифікації особи з конкретною етнічною спільнотою, яка об'єднана уявленнями про спільне походження, наголошуючи, що меншою мірою мовна свідомість впливає на становлення національної ідентичності як уявлення про приналежність до політичної спільноти (Казакевич, 2017).

Л. Азарова вивчає роль мови як джерела духовного життя народу, визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації. Проаналізувавши причини й наслідки двомовності в Україні, дослідниця доводить, що двомовність на державному рівні є руйнівним процесом для країни. Єдине консолідоване суспільство може витворюватися лише на ґрунті спільної духовності й мови. Дослідниця наголошує на необхідності цілеспрямованого й послідовного дотримання Україною обраної нею мовної політики – виконанням 10-ї статті Конституції, адже нація тільки тоді може бути повністю функціональною, якщо мова виконує всі належні їй функції. Л. Азарова доводить, що мовна політика визначає курс держави на зовнішньополітичній арені, формує концепт самоусвідомлення народу себе як нації (Азарова, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив зробити висновок, що зміцнення авторитету державної мови (збереження колоритних національних традицій, їх відтворення рідною мовою) сприяє консолідації нації, формуванню національної культури (Гора 2011). Отже, ми визначаємо мовний фактор ключовим консолідуючим чинником нації. На нашу думку, в цьому і полягає основна функція мови. Існування потужної української культурної еліти, яка володіє національною мовою, сприяє трансформації етнічної ідентичності в національну.

Метою нашого дослідження є показати мову як визначальний чинник формування національної ідентичності розкривши взаємозв'язок та взаємозалежність двох чинників, які формують розвиток мови сьогодні: мовної політики та національної ідентичності. Для досягнення цієї мети розв'язано такі завдання:

- визначено роль мовного фактору у формуванні національної ідентичності;

- розкрито взаємозв'язок між мовою та національною ідентичністю;
- розкрито взаємозв'язок та взаємозалежність мовної політики та національної ідентичності;
- визначено сутність терміносполук «державна мова» та «офіційна мова».

Основними методами дослідження є метод лінгвістичного опису, систематизації мовних фактів та метод комплексного аналізу.

Людина послуговується двома кодами вербального спілкування: розмовним (материнським), який формується в родині та державним, прийнятим в державі (макросоціумі) як засіб офіційного спілкування. Означені коди можуть належати до однієї національної мови, як, наприклад, в Україні: українська літературна мова, українське розмовне та діалектне мовлення або до різних систем мов, наприклад, гагаузька мова меншинств в переважно україномовному соціумі. Отже, державна мова та рідномовний код можуть мати спільну та різну генезу. Однак, добре оволодіння та послуговування державною мовою представниками будь-якого етносу не сприяє зникненню їхнього рідномовного коду, наприклад, після отримання незалежності Ірландії багато ірландців говорять тільки англійською, при цьому, вважаючи себе ірландцями (Фишман 2005, 133 – 134).

Відповідно до результатів опитування дослідницького центру Rew (2017 року), більшість людей вважають що необхідно говорити рідною мовою щоб бути справжнім членом нації. Приблизно вісім з десяти і більше голландців, британців, угорців та німців вважають, що уміння здійснювати спілкування державною мовою є важливим для збереження національної ідентичності. Канадці та італійці менше пов'язують мовний фактор та національну ідентичність.

Питання мовного устрою держави будь якого типу визначаються положеннями базового правового документа – конституції, яка окреслює права та обов'язки громадян щодо використання мови чи декількох мов та функції держави щодо їх забезпечення. Однак, в реальному житті мововибір людини залежить від стратегії мовленнєвої поведінки, комунікативної ситуації. Використання державної мови сприяє забезпеченню ефективної комунікації у процесі здійснення професійної діяльності, у повсякденному житті, у сфері освіти та культури. Безсумнівно, обмін інформацією між комунікантами є успішним якщо вони послуговуються однією мовою.

Створення та упровадження системи безперервної мовної освіти в Україні підкріплюється законодавством та урядовою політикою держави. Проблемою формування мовної політики займається Міністерство культури. Громадяни України мають обов'язково оволодіти державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) та хоча б одну іноземну мову. Освіта слугує підґрунтям для розвитку високої мовної культури громадян, виховання поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур. У ст. 10 Конституції України записано: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом». Тому, українську мову слід розглядати як:

- фактор збереження цілісності Української держави;
- засіб для вираження волі народу і кожного громадянина країни;
- інструмент для здійснення державного управління;
- механізм реалізації прав і обов'язків населення України;
- національну ознаку державності в міжнародних правовідносинах.

Процес функціонування мови в соціумі потребує контролю та регулювання, оскільки будь-які зміни в системі мови можуть спричинити серйозні порушення в культурній, освітній, інформаційній та сфері державного управління. Тому мовна стратегія реалізується шляхом комплексного і послідовного впровадження нормативно-правових, науково-методичних документів, роз'яснювальних заходів: Закон «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» від 09.12.1997 № 703/97-ВР, ст. 10 визнає «за кожною особою, яка належить до національної меншини, право на вільне і безперешкодне використання мови своєї меншини, приватно та публічно, в усній і письмовій формі»; Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 21, ст.81, який визначає статус української мови як єдиної державної мови в Україні; Закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15.05.2003 № 802-IV гарантує право людини на використання регіональної мови або мови меншини у приватному та сус-

пільному житті; Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145 – VIII визначає державну мову як мову освітнього процесу в закладах освіти; Указ Президента №534/2016 «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» сприяє зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, визначає пріоритетні заходи з вирішення цих питань, а також забезпечення взаємодії державних органів з організаціями громадянського суспільства з реалізації таких заходів. Отже, можна стверджувати, що в Україні створена належна законодавча база для здійснення мовної політики. Однак, існує нагальна необхідність розробки механізмів реалізації означених правових документів.

9 листопада в Україні відзначали День української писемності та мови. Сьогодні це свято набуває нового змісту, оскільки український народ визначає мову як сутність української національної ідентичності, ототожнюючи поняття української мови та національної безпеки держави. Приємно що, за роки незалежності відбулися очевидні позитивні зрушення в мовній ситуації в Україні. Незважаючи на надмірну політизацію мовного питання, престиж державної мови зростає. Українська мова почала домінувати у телефірі, на радіо, у сфері освіти, у діловодстві, у мові публічних заходів. У повсякденному житті люди спілкуються переважно національною мовою. Дані опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) засвідчують, що 46% українців здійснюють спілкування переважно або тільки українською мовою, 28, 1% українців – переважно або тільки російською мовою. Однак, варто зауважити, що для справжнього утвердження мови в державі, українці повинні ґрунтовно, досконало володіти рідною мовою, не послуговуватися «суржиком». Слушними є слова О. Гончара: «Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу – це справа честі всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов'язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже і мовою нації визначається моральне здоров'я народу, його розвиненість, культурність. Все це також визначатиме образ і творчу спроможність України в сім'ї цивілізованих демократичних держав». Таким чином, державна мовна політика спрямована на побудову української нації та міцної держави.

Розкриваючи взаємозв'язок та взаємозалежність мовної політики та національної ідентичності, вважаємо доцільним розглянути сутність терміносполук «державна мова» і «офіційна мова». Нау-

ковці по-різному трактують ці поняття. Деякі вчені вважають їх тотожними, синонімічними, інші розмежують. Здійснивши детальний аналіз конституційних актів країн світу та поняттєво-термінологічного апарату юридичної термінології, В. Заблоцький доходить висновку про тотожність понять «державна мова» і «офіційна мова». «У 201 країні проголошено мов як державних 230, офіційних – 97 (66 держав закріпили дві та більше державні або офіційні мови, переважно народів автохтонів). Офіційна мова виступає принаймні в двох значеннях: як державна або в спілкуванні різномовних суб'єктів на внутрішньодержавному чи міжнародному рівнях за згодою сторін. При певних обставинах набуває унормований статус (ООН, ЄС та ін.)» (Заблоцький 2007, 7-8).

Є. Ткаченко пропонує розмежовувати поняття «державна мова» та «офіційна мова» за такими критеріями: роль мови в суспільстві та державі, територія вживання, сфери використання (Ткаченко 2009, 5).

Існують обов'язкові критерії, що слугують для відбору мов, які можуть набути правового режиму державної:

- природна мова (мова, яка зародилася, розвивається і функціонує разом із народом, якому вона належить. Існують також штучні мови, наприклад, мова програмування, які створюються людьми не обов'язково для здійснення спілкування);
- розвинена мова (літературна мова, унормована форма загальнонародної мови);
- поширена мова (мова, поширена на значній території держави та функціонує у всіх сферах суспільства);

Окрім обов'язкових критеріїв для відбору мов існують також і додаткові. Однак, вони є істотними не у всіх країнах:

- мова титульної нації (мова населення країни відповідно до національності якої названа ця країна: Україна – українська мова);
- мова корінного народу (мова народу, який проживає на території країни споконвіку);

Щодо вибору державної мови науковці виокремлюють два підходи: інструментальний та соціолінгвістичний. «Інструментальний підхід визначає мову як інструмент і прагне довести превалювання однієї мови над іншою. Соціолінгвістичний підхід ґрунтується на двох принципах: 1) усі відомі мови є знаковими системами і є рівними у використанні; 2) під час мовного планування більше уваги слід приділяти соціальній складовій, а не структурній (Терещенко 2010).

Сутність поняття «державна мова» розкривається через особливості правового режиму:

- законодавче закріплення правового режиму (офіційне закріплення правового режиму державної мови здійснюється основним законом держави – конституцією, іноді на рівні основного закону про мови);
- сфера обов'язкового використання (визначення законом про мови певної держави сфер суспільного життя, в яких необхідно використовувати державну мову);
- права та обов'язки (громадяни зобов'язані володіти та послуговуватися державною мовою, а держава зобов'язана забезпечити можливість громадянами опанувати державну мову. Особливим обов'язком держави є захист державної мови.

Отже, термін «офіційна мова» більшість науковці ототожнюють з терміном «державна мова» і визначають його як основна мова країни. У багатьох зарубіжних країнах основною мовою є «офіційна мова», однак на території колишніх пострадянських країн використовується термін «державна мова». На нашу думку це пов'язано з процесом державотворення. Інші науковці розрізняють означені терміни та визначають офіційну мову як таку, яку використовують нарівні з державною мовою. Тобто де-факто вона є другою державною мовою. Разом з тим термін «офіційна мова» може вживатися у значенні «регіональна мова», «мова міжнаціонального спілкування в державі», «мова міжнародної організації», «мова міжнародного спілкування».

Ми вважаємо, що в українському законодавстві слід розмежовувати термінотворення «офіційна мова» та «державна мова» відповідно до принципу єдності законодавчої термінології.

У світі не існує країни де б користувалися тільки однією мовою. У Швейцарії використовують чотири офіційні державні мови (німецька, французька, італійська, ретороманська (романш)). В Ірландії офіційними мовами є англійська та ірландська. У Фінляндії державними мовами є фінська та шведська. В Австрії послуговуються німецькою та словенською мовами. У Бельгії – французькою та фламандською мовами. Національні меншини держав-членів ЄС мають можливість вивчати свої національні мови (німецької в Данії, італійської та угорської в Словенії, угорської в Словаччині). У Чорногорії державними мовами є чорногорська мова, використовують також кирилицю та латиницю. В офіційному діловодстві послуговуються сербською, боснійською, албанською і хорватською мовами. Офіційними мовами в Канаді визнані анг-

лійська та французька. Державною мовою Ємену, Тунісу, Алжиру, Сирії, Лівану, Лівії, Іраку визнано арабську мову. В Іраці користуються також курдською, туркоманською, асирійською, вірменською мовами. Державними мовами ПАР є сепеді, сесото, сетсвана, сісісваті, цхівенда, ксіцонга, африкаанз, англійська, ісіндебеле, ісікхоса та ісізулу.

Україна є мононаціональною державою, де українці складають майже три чверті всього населення. На території України проживають представники багатьох національностей. Етнічна структура населення визначає Україну як поліетнічну або багатонаціональну державу. Хоча законодавче закріплення правового режиму державної мови у світі не є обов'язковим, однак для українського законодавства визначення статусу різних мов є суттєвим. Документ, що визначає статус мови в Україні є Конституція.

Підґрунтям формування національної української ідентичності є мова, українська національна культура, національний світогляд, національна ідея.

Українська мова та українська національна культура в контексті світового культурологічного процесу

Українська мова є неоціненним духовним багатством української національної спільноти та основою національної ідентичності особистості. Нація, народ, держава, національна свідомість, національна культура не можуть існувати без мови. Чим сильніша мова, тим могутніша нація. У контексті нашого дослідження доречними є слова Л. Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту, спочатку в них відбирають мову» та відомий вислів «чия мова – того й держава». І. Огієнко визначав українську мову як вагомий чинник формування національної ідентичності особистості. «Пильнуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні характери, виховуючи дітей тільки рідною мовою. Особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації їй будуть чужі» (Огієнко 1995, 26).

Олесь Гончар називав мову генофондом культури. Він стверджував, що «мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнева діяльність народу». В.О. Сухомлинський відзначав велич української мови: «Мова – то неоціненне духовне багатство, у

якому народ живе, передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Бо в рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу. Рідне слово – то невичерпне, животворне і невмируще джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село чи місто, про весь свій край. Саме в рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу».

Українська мова вважається однією з найрозвиненіших мов. Переконалим доказом слугує досконала фонетична та граматична система, багатий словниковий запас. Відомий турецький мандрівник XVII століття Евлія Челебі вважав українську мову «більш всеосяжною і багатшою, ніж перська, китайська, монгольська і всілякі інші». Російський академік І. Срезневський (ще в 1834 році) стверджував, що українська мова є «однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності»; він називав її «поетичною, мелодійною, мальовничою». Щодо милозвучності, українська мова посідає друге місце після італійської. Німецький поет XIX століття Ф. Боденштедт, який подорожував Україною, писав про те, що «українська мова – наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музичними можливостями. Ніде дух народної поезії не відбивався настільки виразно й сонячно, як він відбився в піснях українських»

У результаті суспільно-економічної та політичної взаємодії України з іншими державами українська мова збагачується новими лексемами. Ми розглядаємо запозичені одиниці як органічну складову мовної системи, а не як ізольоване явище. У контексті нашого дослідження варто розглянути соціолінгвістичний аспект дослідження запозиченої лексики в українській мові. До української мови ввійшла значна кількість військових термінів німецького походження та інших германізмів, які передають назви господарських будівель, будівельних матеріалів та інших предметів і понять (капрал, картеч, лазарет, патронташ, кітель, ордер, борг, гатунок, гендель, тюрма, брама, обійстя, паркан, комин, ганок, дах, крейда, цегла, стодола, хлів, сталь, цинк, слюсар). З французької мови запозичилася лексика яка позначала назви військових з'єднань, споруд, видів зброї, дислокації військ, військових операцій (ескадрон, армія, гвардія, бастион, банкет, редут, арбалет, мушкет, пістоль, шеврон, авангард, атака, баталія, ратифікація, аудієнція, резидент). Запозичення англійського походження належали до торговельної лексики та одиниць виміру (експорт, імпорт, пенс, фунт,

фут, пінта, миля, чек, ярд). Починаючи з XVIII століття, українська мовна система збагатилася науковими термінами запозиченими з латинської мови (ангіна, туберкульоз, фурункул, арматура, контакт, аргумент, аудиторія, консультація, формула, адвокат, апеляція, ате-стація, нота, пропозиція, резолюція, цивільний, юрист, юстиція, агітація, диктатура, конституція, парламент, республіка, революція, гумор, цирк, декан, дисципліна, інститут, лектор, ректор, студент); французькими лексемами які позначають елементи одягу, туалету, побуту, меблів, національні назви страв, назви французьких літаків (блузон, дефіле, декольте, візажист, кардиган, кутюр'є, модель, модельєр, от кутюр, стиліст, топ-модель, камзол, капот, корсет, пальто, панталони, сюртук, фрак, бульйон, суп, десерт, фрикасе, шоколад, канапа, комод, конкорд, міраж), запозиченнями з італійської мови у сфері мистецтва (арія, варіація, сопрано, форте). У XXI столітті домінуючим напрямом запозичень стали англіцизми з галузі ринкової економіки, спорту (диверсифікація інвестицій, експорт капіталу, інфляційний хедж, консалтинг, офшорна зона, транш, тренд, ар-мрестлінг, картинг, пушбол, ралі, скайбайкеринг, скайсерфінг, сноубординг, фанбординг, брейн-ринг, бренд, веб-дизайн, кас-тинг, кілер, піар, скінхед, ток-шоу, хіт, хот-дог).

Отже, українська мовна система збагачувалася шляхом запо-зичення слів із східних, європейських, американських, африкан-ських мов у процесі розвитку міжетнічних, економічних та політи-чних зв'язків України з різними країнами світу. Ми розглядаємо запозичення нових мовних одиниць як спосіб освоєння досвіду народів, з якими ми взаємодіємо та як засіб збагачення, розвитку та збереження української національної самобутності – української мови, традицій, звичаїв (Сімонок 2016). Однак, в сучасних умовах процес мовних запозичень невинно зростає, хоча в українській мові існують аналогічні слова, якими ми донедавна послуговували-ся у щоденному спілкуванні. Наприклад: шопінг (закупки), стартап (почин), лайки (вподобайки), контент (вміст). На нашу думку, це негативний процес, який може спричинити занепад та руйнацію української мови.

Нині інтенсивно мусується тема виникнення так званої «глоба-льної» мови, роль якої відіграє англійська. Неминучість появи гло-бальної мови спричинена незворотністю глобалізаційного процесу та орієнтована на підвищення ефективності обміну інформацією. Створення глобальної мови є одним із факторів становлення глоба-льного суспільства. Глобальне поширення «глобальної» мови приз-водить до засмічення відповідних національних мов. В українській

мові процес запозичення глобального сленгу, глобальних мовних кальок невинно зростає, хоча в нашій мові існують аналогічні слова, якими ми донедавна послуговувалися у щоденному спілкуванні. Наприклад: шопінг (закупки), стартап (почин), лайки (вподобайки), контент (вміст). На нашу думку, це негативний процес, який може спричинити занепад та руйнацію української мови.

Українська національна культура розвивалася у контексті світового культурологічного процесу, успадковуючи культурні надбання своїх предків, переймаючи та українізуючи культурні цінності інших народів. Незважаючи на відсутність власної державності, єдиної культурної національної політики, еміграційних процесів впродовж тривалого періоду часу аж до здобуття Україною незалежності українська культура змогла зберегти духовний генофонд нації. Оскільки українська національна культура характеризується відкритістю, традиції та свята інших культур органічно переходять в українську національну культуру: французька традиція прикрашати ялинку, свято Хелловіну, День всіх закоханих (14 лютого), католицьке Різдво (25 грудня).

Концепції розвитку української національної культури ґрунтовно досліджувалися відомими українськими науковцями І. Бехом, І. Дзюбою, М. Гончаренко та ін. (Бех, Журба 2017). Дослідники визначають національну культуру найціннішим здобутком нації, оскільки саме культура утверджує національне існування та є важливим засобом формування особистості. Українська національна культура являє собою впорядковану матеріальну та духовну цілісність, складовими якої є традиції, звичаї, обряди, фольклор, побут. «Культура стає способом вираження національної ідентичності та виявлення сенсу буття народу; цілісна національна культура формує конкретну людину; суспільство формується в лоні національної культури» (Дзюба 2002, 41-42). Культура розвиватиметься за умови якщо громадяни України відчуватимуть гостру потребу у засвоєнні українських культурно-історичних надбань. Домінуючим компонентом національної культури є фольклор. Народна музика, пісні, танці передають національний характер, історичне минуле українського народу. Фольклор має національну знакову систему, символіку (орнамент, кольорова гама, історичні символи). Таким чином, фольклор несе в собі потужний етнокультурний потенціал. Фольклор, як форма національної культури, продовжує життя навіть після зникнення свого народу. Інші народи починають користуватися фольклорними надбаннями зниклого народу, але будуть пояснювати їх по-своєму. У контексті нашого дослідження ми розглядаємо

фольклор як явище культури, яке існує на всіх етапах розвитку людського суспільства. Саме етнонаціональна самобутність сприяла збереженню української національної ідентичності. Отже, формування національної ідентичності особистості має здійснюватися у контексті національної унікальної, неповторної культури, яка ґрунтується на моральних цінностях, вироблених українським народом упродовж століть.

Здійснивши детальний наліз досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців щодо взаємозв'язку мови та національної ідентичності, ролі мови у формуванні національної культури, проблеми мовної політики з питань значення культурних і мовних чинників для збереження національної ідентифікації ми дійшли висновку, що зміцнення авторитету державної мови (збереження колоритних національних традицій, їх відтворення рідною мовою) сприяє консолідації нації, формуванню національної культури. Отже, ми вважаємо мовний фактор ключовим консолідуючим чинником нації. Розвиненість національної мови та володіння рідною мовою ми вважаємо головними критеріями соціальної ідентичності й самодостатності людини та нації. На нашу думку, в цьому і полягає основна функція мови. Існування потужної української культурної еліти, яка володіє національною мовою, сприяє трансформації етнічної ідентичності в національну.

Використання державної мови сприяє забезпеченню ефективної комунікації у процесі здійснення професійної діяльності, у повсякденному житті, у сфері освіти та культури. Аналіз нормативно-правових, науково-методичних документів дозволив зробити висновок, що в Україні створена належна законодавча база для здійснення мовної політики. Однак, існує нагальна необхідність розробки механізмів реалізації означених правових документів.

Ми вважаємо, що в українському законодавстві слід розмежовувати термінотворення «офіційна мова» та «державна мова» відповідно до принципу єдності законодавчої термінології.

Уявлення щодо національної ідентичності молоді як феномену, що конструюється під впливом об'єктивних умов життя або свідомо вноситься в індивідуальну чи групову свідомість різними соціальними агентами, обумовили наше звернення до концепту «аспектів ідентичностей». Йдеться про різну за своєю формою та стратегіями діяльність української молоді, яка пропонує певний зміст ідентичностей та прагне до того, щоб зазначена ідентичність була визнана як легітимна.

Множинність особистісних стратегій і залучених ресурсів створюють підставу інваріантності, множинності проектів ідентичностей. Саме така ситуація є притаманною для української молоді, яка знаходиться у стані перманентної невизначеності свого геополітичного вибору, балансує між соціальною й культурною моделлю націєбудівництва, є ареною гострої боротьби різних ідеологій. І це, безумовно, позначається не тільки на результативності процесів формування національної ідентичності, особливо значущої, як зазначалось вище, в умовах розбудови незалежної держави, забезпечення її легітимності та стабільності, але й на тому змісті, змістовних та цінностях, що стають підставою самовизначення особистістю своєї соціальної позиції.

З перших років незалежності України питання про «зміст» ідентичностей постійно дебатуються як у публічній сфері, так і в повсякденному житті. Офіційні варіанти національної та громадянської ідентичності, що були запропоновані різними політичними суб'єктами протягом цього періоду, сприймалися населенням України по-різному – від цілковитої підтримки до відкритого неприйняття. Складні процеси націю – та державотворення в сучасній Україні, де не існує уявлень про українську націю та національну, культурну ідентичність, що поділялись би більшістю населення, політичний плюралізм, етнокультурне розмаїття, білінгвізм, неоднозначні інтерпретації минулого, різноспрямовані геополітичні орієнтації відбиваються в змістах ідентичностей, що здійснюються різними соціальними інститутами й агентами у боротьбі за легітимацію. Звернення до концепту «національної ідентичності» обумовлено його значними евристичними можливостями для пояснення процесу формування соціальних ідентичностей населення України і студентської молоді зокрема.

Національна ідентичність як складова соціальної реальності

У ХХІ столітті нові технології та «інформаційна революція» зближують наш світ і роблять нації, економіку та культури більш взаємозалежними (Гора 2011). Процес «глобалізації» часто зображується як позитивна сила, яка об'єднує зовсім різні суспільства, інтегруючи їх у «глобальне село» та збагачуючи їх під час цього процесу. Однак глобалізація – це не лише тенденція до об'єднання світу, але й до посилення (у цивілізованих рамках) конкуренції кількох цивілізаційних проектів, запропонованих світовими державами-лідерами.

Виникнення Європейського Союзу (ЄС) призвело до зростання інтересу до проблеми його впливу на національну ідентичність громадян держав-членів ЄС. Хоча європейська інтеграція і відрізняється від глобалізації, є деякі схожі аспекти, наприклад: збільшення можливостей спілкування та розширення сфери спілкування за межами національних кордонів, наближення якості освіти до світового рівня, підвищення її конкурентоспроможності з американською та азіатською освітніми системами тощо. На нашу думку, всі вищезазначені аспекти можуть призвести до втрати національної ідентичності.

Для України, яка обрала стратегію Європейської інтеграції в умовах глобалізації, необхідна розробка відповідних реакцій на можливості та виклики, пов'язані з інтеграційними процесами. Зокрема, зворотною стороною інтернаціоналізації освіти в Україні є активна «освітня еміграція» до Польщі, Чехії, Німеччини, США та інших країн, що демонструє невідповідність сучасної вищої освіти в Україні очікуванням суспільства. Водночас кількість іноземців, які навчаються у закладах вищої освіти (ЗВО) України, значно менша, ніж кількість української молоді, яка навчається за кордоном.

Інтеграція України у світовий соціальний простір в епоху інтенсивних глобалізаційних процесів визначає важливість проблеми розвитку національної ідентичності молоді. Вона відіграє значну роль серед інших типів ідентичності (зокрема, родинної, особистісної, гендерної, регіональної, соціально-економічної, релігійної, політичної, етнічної, професійної), і є поєднанням етнічної та політичної ідентичностей.

На процес формування національної ідентичності впливають різноманітні за силою, напрямком та впливом фактори, такі як: соціально-економічний стан держави, державний устрій, мова спілкування, релігія, історія, культура, національні цінності та ідеали, але сила та напрямок їх дії безпосередньо залежить від оточення, в якому знаходиться молода людина (Гора 2011). Навчальне середовище ЗВО відіграє життєво важливу роль у процесах соціалізації молоді людини, під впливом якої вона перебуває протягом усього періоду навчання, а отже, протягом всього періоду інтенсивного становлення ідентичності.

В умовах глобалізації зв'язок людини з національною спільнотою слабшає. Проте цей зв'язок забезпечує, з одного боку, почуття безпеки особистості, а з іншого – передає історичну пам'ять та культурні традиції. Таким чином, одним із пріоритетів розвитку

українського суспільства є формування національної ідентичності його молоді, особливо студентів.

Необхідність вирішення цього важливого завдання спрямовує сучасних дослідників психолого-педагогічних наук на всебічне вивчення особливостей розробки ефективних програм формування національної ідентичності молоді.

Мета даного блоку – визначити ключові аспекти національної ідентичності української молоді, підкреслити їх вплив на свідомість української молоді, визначити ефективний педагогічний вплив на процес розвитку національної ідентичності української молоді та використовувати її як матеріал для ціннісного переосмислення та адаптації до вищої освіти України.

Явище національної ідентичності як складової соціальної реальності почало привертати увагу лінгвістів зовсім недавно, з кінця ХХ століття. Національна ідентичність є об'єктом вивчення соціальної психології, етнопсихології та етносоціології. Цей широкий спектр наукових галузей пояснюється тим, що, з одного боку, національна ідентичність є результатом суспільних відносин, а з іншого, це поняття належить до сфери сприйняття та оцінки представників інших етнічних груп, залучених до процесів пізнання людини.

Для розуміння національної ідентичності розглядаємо передусім поняття «ідентичність», його інтерпретацію з позицій різних суспільних наук та наукових парадигм, зв'язок стану ідентифікаційних процесів з процесами соціальної трансформації, інтеграції суспільства, соціокультурних змін.

Праці науковців, таких як В. Бакіров, О. Гора, О. Гудзенко, К. Іващенко, А. Джаваді, С. Хантінгтон, Н. Козлов, М. Коржевські, С. Макеєв, О. Мусейзов, С. Оксамітна, Ю. Пачковський, Д. Піонтковська, Л. Сокурянська, В. Степаненко, В. Тарасенко, Н. Черниш, М. Шульга, А. Сміт та ін., присвячені різним аспектам проблеми національної ідентичності. На думку А. Джаваді, національна ідентичність – це особливий випадок колективної ідентичності, який означає не об'єктивний зв'язок, побудований людьми, а соціальне спільне та єдине знання у вигляді офіційно переважного уявлення про себе в певній нації, що передається через певний заклад (Huntington 1996, 113).

Науковець А. Сміт розглядає такі елементи національної ідентичності: спільна історична територія чи розуміння батьківщини, спільні міфи та історичні спогади, спільна масова громадська культура, система прав та обов'язків для всіх людей та спільна економіка. С. Хантінгтон визначив чотири основні фактори форму-

вання національної ідентичності: структура вірувань, національна спадщина, культурне схожість та расова єдність (Huntington 1996).

Але, незважаючи на це, стан вивчення національної ідентичності молоді як окремої проблеми та як явища, завдяки якому можна дослідити та оцінити різні аспекти суспільного життя української молоді, не відповідає сучасним потребам. Тому є потреба у подальшому розвитку теорії ідентичності та практичних завдань регулювання соціальних процесів у сучасному українському суспільстві.

Українська молодь – це цікавий об'єкт спостережень, що підтверджується кількома причинами. Перш за все, сучасна молодь не має досвіду приналежності та вірності іншій територіально-політичній та культурно-символічній системі, тому молоді люди розглядають суверенітет України, як об'єктивну реальність, на відміну від поколінь їхніх батьків та бабусь і дідусів, для яких його онтологічний статус дещо інший. За цих обставин молодь більше піддається процесам та діям щодо становлення національної ідентичності. Свідомість студентської молоді, на яку ще не вплинули певні організаційні (корпоративні) культури, відкрита до нових інформаційних тенденцій та до різних культурних впливів, і цей вплив є цікавим сприйняттям власне процесів соціокультурного та символічного просторів.

Всім молодим людям притаманна здатність приєднуватись до нових життєвих інтересів та практик. Ось чому молодь мобільна в отриманні ідентичності. Більшість молоді в Україні – це студенти. Студентство, як соціальна група, має такі особливості: а) це найчисленніша та найосвіченіша соціальна група сучасного суспільства; б) це мобільна соціальна група інформаційного, навчального та творчого змісту; в) це перспективний соціальний ресурс для розвитку України як цивілізованої європейської країни; г) це диференційована громада через різний соціальний фон її представників, їхні політичні та ідеологічні вподобання, субкультурні відмінності (як загальні молодіжні субкультури, так і унікальні студентські субкультури (наприклад, студенти певної спеціальності; певного університету; студенти, які живуть у гуртожитку тощо).

Актуальність проблеми становлення національної ідентичності молоді викликає великий інтерес з боку науковців. Зокрема національну ідентичність студентської молоді, шляхи її формування та проблеми розглядали у своїх наукових працях О. Абрамчук, І.Бех, А. Гафіатуліна, О. Гевко, О. Гора, В. Дзюба, К. Журба, О.Кондур, Д. Піонтковська, О. Ряшко, О. Титар, Г. Філіпчук, О. Шевченко, І. Шкільна та інші.

Студентський вік має вирішальне значення для формування особистісної ідентичності та сприятливий до розвитку своєї національної ідентичності. Як і національна ідентичність в цілому, національна ідентичність молоді включає три основні компоненти: когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційно-оціночний) та конативний (поведінковий).

Когнітивний (пізнавальний) компонент який включає їхнє знання про націю, її територію, звичаї, традиції, історію та приєднання себе до цієї нації. Так на думку О. Шевченко, національна ідентичність розглядається як результат процесу ідентифікації особи з нацією, національною спільнотою (Шевченко 2003). Процес формування національної ідентичності має такі складові: 1) прийняття специфічних елементів національної ідентичності, таких як вірування, цінності, очікування, які створюють національну ідентичність як колективну; 2) розвиток орієнтації в нації як такої; та 3) самовизначення себе як члена цієї нації (Терещенко 2010).

Афективний (емоційно-оціночний) компонент включає суб'єктивну актуальність національної ідентичності, ступінь прихильності до національної ідентичності та відображається у соціальних почуттях, таких як національна гордість або національний сором, національна провина, національна самооцінка або національна самоповага чи неповага.

Конативний (поведінковий) компонент характеризується використанням рідної мови та інтеграцією студентів у національну культуру та суспільне життя.

Зосереджуючись на формуванні національної ідентичності, вважаємо за потрібне проаналізувати його головні аспекти. Перший аспект, що визначає ідентичність нації – є ціннісні орієнтації сучасного суспільства. Цінності – життєві елементи в усіх культурах і усвідомлення цих орієнтацій може сприйматися як істотна частина інтелектуальної компетентності. Значення цінностей також дуже важливо для індивідуальної ідентичності, і її формування відбувається в цей період життя. Однією з найбільш важливих загальних цілей в сучасному світі є пошук миру і безпеки у поєднанні із загальним добробутом. Цінності можуть бути важливою областю, де потрібно шукати відповіді з культурної і транснаціональної точки зору. Тому, ми вважаємо, що цінності тісно пов'язані як з думками, так і з емоціями і створюють основу дій (як хороших, так і поганих). Численні соціологічні дослідження показують, що системотворчими складовими ціннісних орієнтацій є як інтеграційні, так і дезінтеграційні процеси, що відбуваються в нашому суспільстві.

У нашому дослідженні ми спираємось на визначення ціннісних орієнтацій як на «систематично пов'язані ціннісні поняття, що дійсно визначають вчинки і дії людей, виявляються та відображаються у практичній поведінці, визначаючи якісну особливість життєдіяльності особистості, її спосіб життя» (Бакіров 2010).

На наш погляд, цінності здоров'я та сім'ї відіграють перше місце і це може бути пов'язано, з одного боку, з погіршенням здоров'я сучасної української молоді, про що свідчать як результати соціологічних досліджень, так і офіційна медична статистика, з іншого – з більш глибоким усвідомленням його значущості для успішної життєдіяльності. Підвищення значущості такої цінності, як сім'я, також обумовлюється щонайменше двома причинами. Перша з них – це усвідомлення сучасною людиною, в тому числі молоддю, о сьогодні можна довіряти, а, отже, почувати себе у відносній безпеці тільки серед найближчих тобі людей – членів твоєї родини. Друга причина – це суттєві ускладнення (як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру), що виникають у молоді, яка прагне створити сім'ю. Маються на увазі проблеми пошуку шлюбного партнера, з одного боку, матеріальні труднощі, з іншого. Це призводить до того, що сім'я, незважаючи на найвищі оцінки її значущості, все більшою мірою стає, так би мовити, «відстроченою» цінністю.

У межах фокусованих групових інтерв'ю, «відстроченість» створення сім'ї знайшла ще декілька пояснень. Серед них прагнення до професійної кар'єри, яке притаманне не тільки і не стільки чоловікам, скільки жінкам (сім'я може стати на заваді у цього прагнення), та бажання «насолодитися свободою якомога довше», на що перш за все вказують молоді чоловіки.

На наш погляд, більш висока позиція в ієрархії ціннісних орієнтацій наших респондентів такої гуманістичної цінності, як «гарні стосунки з оточуючими людьми», може пояснюватися тим, що студентська молодь відчуває певний дефіцит таких стосунків, що потребує більш детального аналізу, зокрема у контексті проблем формування сприятливого морально-психологічного клімату у вузівському середовищі. Світова економічна криза, яка не обминула й Україну, спричинила певне посилення «матеріалістичності» ціннісного дискурсу студентства (Пачковський 2009).

Таким чином, названі нами цінності (сім'я, здоров'я, матеріальний достаток, екологічна безпека) лідирують у ціннісній ієрархії всіх вікових груп населення, залишаючи далеко позаду такі цінності, як політика, служіння суспільству і тощо. Це свідчить про те, що домінантою масової ціннісної свідомості стає влаштованість

приватного життя, сімейне благополуччя. Поза сумнівом, що досягнення такого добробуту має розглядатися як основне завдання державної соціальної політики, а ідея блага кожного громадянина України може і повинна стати важливою частиною загальнонаціональної ідеї ідентичності.

Отже, як бачимо, що б не відбувалося в нашому суспільстві, об'єднують його завжди одні й ті ж цінності: на них базувалась його історія протягом XX сторіччя, на тих же цінностях вона базується сьогодні – на початку XXI. Проте, звичайно, час не стоїть на місці. Суспільство змінюється, і ми змінюємося разом з ним. На зміну колективістським цінностям приходять цінності приватного життя. Глобалізація змушує рухатися світ у напрямку пошуків найбільш прийнятних для сучасної цивілізації толерантних практик, соціологічне вивчення яких дозволить оптимізувати національні взаємодії в напрямку їх гуманізації.

Принцип толерантності в системі соціальних комунікацій

Проблема толерантності вперше виникла у західній цивілізації саме на релігійному рівні, а релігійна толерантність поклала початок усім іншим свободам, які були досягнуті у вільному суспільстві.

Іноді вважають, що немає нічого складнішого, ніж бути терпимим щодо людей, які дотримуються інших релігійних переконань. Епоха Просвітництва XVIII в., яку часто наділяють духом толерантності, породила дуже небезпечний якобінський фанатизм раціоналістичного типу. Єдиним видатним представником толерантності в ту епоху був Вольтер. Йому приписують вислів: "Я не згоден з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку", – афоризм, в якому виражена класична теорія толерантності. Погляди Вольтера склалися, коли він спостерігав за подіями в Англії, де в XVII ст. в умовах релігійного плюралізму і релігійної толерантності був досягнутий громадянський мир і встановилася загальна атмосфера милосердя.

Фактично будь-яке переконання – релігійне, політичне чи культурне – може призвести до нетерпимості, якщо не залишається жодного сумніву в непогрішності ідей, в які ми віримо, і в хибності тих поглядів, які нами оскаржуються.

Толерантність у відношенні молоді, яка відрізняються своїм переконанням і звичками, вимагає розуміння того, що істина не може бути простою, що вона багатоліка, і що існують інші погляди, здат-

ні пролити світло на ту чи іншу її сторону. Здатність осягати різноманітні аспекти істини або усвідомлювати обмеженість істин, в які ми сьогодні віримо, з'являється завдяки раціональному і терплячому аналізу труднощів, з якими стикається будь-яке пізнання.

Толерантність є найважливішою умовою знаходження компромісів, подолання конфліктів. Нетерпимість веде людство до братської могили, тому проблема толерантності сьогодні досягла міжнародного сенсу. Толерантність як тип індивідуального і суспільного ставлення до соціальних і культурних відмінностей, як терпимість до чужих думок, вірувань і форм поведінки можна розглядати в якості одного з фундаментальних ознак цивілізованості, рівня національної культури української молоді.

Незважаючи на видимість загальної згоди в необхідності культивування толерантності, в сучасному світі йдуть глибинні процеси, що підривають міжнародне співробітництво, породжують гострі міжетнічні та міжцивілізаційні конфлікти. У чому причина посилення нетерпимості, і чи є шлях подолання або пом'якшення протиріч? Не даючи відповідь на ці питання, важко розраховувати на вироблення адекватного стратегічного мислення, що дозволяє визначати орієнтири довгострокової державної (соціальної, культурної, освітньої тощо) політики. Цим пояснюється необхідність нового осмислення проблеми толерантності та визначення контурів її вирішення стосовно сучасного етапу розвитку суспільства.

Емоційно декларований принцип толерантності сьогодні нерідко зводиться лише до порушення співчуття до людей іншої етнічної, релігійної приналежності або до виявлення невідповідності тих чи інших загально визнаних прав людини. Такий емпіричний підхід веде до змішання нетолерантності з різними видами дискримінації.

Толерантність вимагає бачення суспільного життя як позитивного цілого. Розуміння цього цілого і є об'єктивна підстава справжньої толерантності.

Історичне зростання людської ідентичності має власну основу толерантності. Толерантність – це якість дозволяти іншим висловлювати власну думку чи діяти так, як їм подобається, навіть якщо ви не згодні з цією думкою чи не схвалюєте її. Толерантність стає реальністю завдяки встановленню стабільних, безперешкодних та різноманітних комунікацій, метою яких є поширення взаєморозуміння між людьми та визнання певних прав. Тому, толерантність стає необхідною компетентністю сучасної молоді людини, набуття якої в першу чергу можливо через освіту. Саме навчальний заклад займає значне місце у формуванні толерантного соціального прос-

тору, оскільки формує переконання та знання про роль толерантності в суспільному житті.

Сьогодні толерантність як цінність, норма і принцип діяльності стає життєво важливим елементом національної ідентичності, що визначає моделі міжособистісних та міжгрупових взаємодій у багатокультурному світі, що глобалізується. Згідно з нашим дослідженням, українські студенти, незважаючи на існуючі відмінності в групі, схожі на соціальну спільноту, члени якої ідентифікують себе переважно на культурних засадах і не відчують недоліків, які б унеможливили консолідацію та реалізацію спільних потреб та інтересів, зокрема, толерантність стає необхідною умовою існування в сучасному світі з його мультикультуралізмом та плюралізмом думок і вчинків.

На нашу думку, толерантне ставлення студентів сприяє відкритості вищих навчальних закладів до спілкування, концентрації зусиль на духовній складовій освіти та вихованні студентів, пропаганді піднесення думок, бажань та благородної мотивації дій. Включення особистості до толерантної соціальної мережі (в умовах здобуття вищої освіти) стає ключовим фактором формування їхньої толерантної соціальної поведінки. Толерантна особистість – цінність для будь-якого суспільства, хоча виховання такої людини вимагає часу, зусиль та волі.

Підсумовуючи попередні дослідження та досвід психологів, соціологів та філологів які вивчають прояви толерантності на індивідуальному рівні, ми визначили такі характеристики толерантної людини:

- готовність визнати наявність різних думок та сприймати думку інших людей, вміння робити цивілізований компроміс;
- зусилля особистості щодо координації своєї точки зору на проблемі на засадах справедливості, права та прав людини на свій розсуд;
- розв'язування єдиних стандартів;
- навички вирішувати протиріччя відкрито, конструктивно та позитивно;
- збереження почуття гармонії;
- здатність бути конкурентоспроможними без обмеження їхньої етичної природи;
- здійснення дій за позитивного сценарію;
- не ідентифікувати образ ворога;
- протистояння будь-яким проявам ксенофобії;

➤ відсутність розподілу суспільства на переможців та переможених.

Комунікативна технологія розвитку толерантності в сучасному університеті може розглядатися як соціальний діалог між учасниками університетського життя. Соціальний діалог – це проблемне спілкування; тому студенти повинні усвідомлювати як проблеми університету, так і проблеми в суспільстві в цілому та окремих галузях, а також пріоритети освітньої політики, які переслідуються владою у напрямку розвитку толерантності.

Саме тому в епоху глобалізації надзвичайно актуально, щоб українська молодь розуміла необхідність збереження національної ідентичності, без чого просто не можливо її нормальне психологічне самопочуття. Лише людина, що має позитивну національну ідентичність, здатна до культурної толерантності, до життя в сучасному, все більш глобалізованому світі. Саме толерантність, що означає повагу, прийняття і правильне розуміння всієї багатоманітності культур, форм самовираження і прояву людської індивідуальності, робить можливим досягнення миру. Вона охоплює цінності, погляди й типи поведінки, які відображають і надихають на соціальну взаємодію та співробітництво на основі принципів свободи, справедливості й солідарності, які заперечують насильство й спрямовані на подолання конфліктів через усунення їхніх причин, з тим, щоб розв'язати проблеми за допомогою діалогу й переговорів, і які гарантують можливість повною мірою користуватися всіма правами і засобами, щоб брати участь у процесі розвитку свого суспільства.

Ми розглядаємо здобуту національну ідентичність як успіх людини. Фактори життєвого успіху є ідентифікаторами ціннісно-нормативного портрету, а також вони відображають та класифікують повсякденні життєві практики сучасних української молоді.

Бути успішним – значить досягти бажаних бачень і запланованих цілей. Крім того, успіх може бути певним соціальним статусом, що описує процвітаючу людину, яка також могла б отримати славу своїм сприятливим результатом. Словник Коллінза описує успіх так: «... досягнення чогось, що ви намагалися зробити» та «досягнення високої позиції в певній галузі, наприклад в бізнесі чи політиці» [словник Коллінза].

Концептуально життєвий успіх вписаний у логічний зв'язок «життєві шанси – життєві стратегії» і виступає ідеальним типом загальної ідеї молоді про успішну життєву самореалізацію. Поєднання факторів відтворює своєрідну «формулу життєвого успіху»,

яка спрямовує повсякденні практики учнів, розкриває систему цінностей, моральних установок, цільових орієнтацій тощо.

У межах нашого дослідження культивування набутої національної ідентичності є успішність людини. Чинники життєвого успіху виступають ідентифікаторами ціннісно-нормативного портрету, а також відображають і ранжують повсякденні життєві практики сучасного українського студентства.

Концептуально життєвий успіх «вписаний» у логічну зв'язку «життєві шанси – життєві стратегії» і виступає «ідеальним типом» сукупного уявлення молоді про успішну життєву самореалізацію. Сукупність факторів відтворює своєрідну «формулу життєвого успіху», яка задає спрямованість повсякденним практикам студентства, розкриває систему цінностей, моральних позицій, цільових орієнтацій тощо.

Згідно з даними дослідження, результати якого знаходяться у центрі нашої уваги, найбільш значущим чинником життєвого успіху, на думку студентства, є «власний інтелект, здібності». Досліджуючи сприйняття молоддю ролі сучасної освіти в процесі конструювання життєвого успіху, О. Гудзенко зазначає розбіжності стратегій поколінь, зокрема підкреслює, що: «радянська людина не могла уявити собі можливість працювати поза своєю спеціальністю, а тим більше розглядати це як адаптацію до існуючих умов.

У сучасності ж освіта виступає лише символом соціального престижу, причому професії часто не відповідають отриманій спеціальності, і друга (а іноді й третя) вища освіта стає необхідною умовою на ринку праці» (Гудзенко 2010). Автор пояснює це, поперше, процесом запозичення моделей успіху західного зразку, подруге, відсутністю певної етики успіху.

Можемо додати до цього переліку ще й фактор погіршення якості сучасної освіти як наслідок її масового характеру, що фіксують деякі дослідники. Якісні розвідки Л. Сокурлянської свідчать про те, що «освіта сприймається студентською молоддю як засіб соціальної мобільності, однак цінується і як можливість „стати обізнаною людиною”» (Сокурлянська 2006), тобто має прояв одночасне сприйняття освіти і як термінальної, і як інструментальної цінності, що говорить про ціннісну амбівалентність свідомості українського студентства.

Таким чином, за останні роки сучасне студентство, маніфестуючи самовідданість у досягненні поставлених цілей, потенційно налаштоване на порушення моральних і правових норм задля їх реалізації. «Розквіту» цієї тенденції сприяли як особливості (мак-

ро)контекстів політичної нестабільності в країні, економічна криза, зниження рівня життя населення, так і деякі зміни моральних орієнтирів і позицій молоді на мікрорівні.

Відзначимо, що актуалізована сучасним західно-європейським дискурсом стратегія досягнення у свідомості сучасного українського студентства має скоріше декларативний і номінальний характер, що підтверджує динаміка показників значущих чинників життєвого успіху.

Аналіз чинників конструювання громадянської та інших видів соціальної ідентичності дозволив нам намалювати своєрідний соціокультурний портрет сучасного українського студентства. При цьому особливу увагу ми звернули на такі характеристики студентської молоді, як її ціннісні орієнтації, моральні преференції, культурний капітал, уявлення про чинники життєвого успіху, еміграційні настрої, академічна мобільність тощо.

Досліджуючи ціннісне поле сучасного українського студентства, ми перш за все дійшли висновку щодо диференціації його ціннісної свідомості. Здійснене нами дослідження підтвердило гіпотезу про подальший розвиток модернізації та постмодернізації цінностей і ціннісних орієнтацій студентської молоді.

Аналіз динаміки термінальних цінностей українського студентства засвідчив підвищення напруженості громадянських, цінностей, що свідчить про певне зростання громадянського забарвлення ціннісної свідомості майбутніх фахівців. При цьому для тих респондентів, які повною мірою відчують себе громадянами України, притаманні орієнтації на традиціоналістські термінальні та інструментальні цінності. Проте кластеризація отриманої нами інформації виявила, що результативність ідентифікаційних практик залежить не стільки від орієнтації індивіда на ті чи інші цінності, скільки від рівня їхньої зреалізованості, втілення у повсякденне життя особистості. А отже, не вербальна поведінка, декларація своїх ціннісних преференцій, а реальні соціальні практики пересічної людини як актуалізація та реалізація цих цінностей можуть забезпечити більш високий рівень її громадянської ідентичності.

Що стосується системи моральних цінностей українського студентства, то в цілому вони залишаються в межах традиційної ціннісно-нормативної системи. Процеси індивідуалізації лише частково торкнулися моральної свідомості студентства, оскільки орієнтації на інших людей, урахування їхніх інтересів тощо посідають високе місце в системі цінностей студентської молоді. Виявлені нами тенденції свідчать про зміщення «центру тяжіння» моральних оріє-

нтацій студентства в напрямку індивідуально-сімейних цінностей; про меншу заїдеологізованість, а тому й більшу толерантність студентської молоді. Важливою детермінантою її моральних позицій є рівень релігійної самоідентичності та залученості до релігійного життя, які сприяють більш толерантному ставленню до інших людей, налаштованості на співробітництво з ними, позитивному та шанобливому ставленню до нашої країни і держави, їхніх символів та культури.

Освітнє середовище в якості ресурса формування національної ідентичності

Освіта розглядається одночасно як педагогічний процес; як результат засвоєння особистістю системи знань, умінь, навичок, які дозволяють особистості реалізовувати свою культуру та бути повноцінним членом суспільства; соціальний феномен у сукупності соціальних характеристик (вид соціальних відносин, соціальна система, соціальна організація, соціальний процес, соціокультурний інститут зі специфічними функціями, які одночасно забезпечують збереження, відтворення, зміну і розвиток структури суспільства).

Освітнє середовище вищого навчального закладу є детермінантою розвитку становлення особистості у період здобування нею фахової освіти у ВНЗ. Якісним можна вважати освітнє середовище в тому випадку, коли воно спроможне забезпечувати всім суб'єктам освітнього процесу можливість для задоволення національно-культурних потреб, особистісного розвитку, саморозвитку. Умови освітнього середовища мають стати ресурсом формування національної ідентичності молоді та джерелом розвитку української нації.

Якісно здійснювати процес управління освітнім середовищем вищого навчального закладу можливо за умови розуміння його домінантних функцій. Означення «освітнє» показує, що мова йде не просто про середовище, а саме освітнє. Відтак, його домінантною функцією є освітня, але ця функція є поліаспектною. На нашу думку, домінантними функціями освітнього середовища, зважаючи на його цільове призначення є: освітньо-професійна, освітньо-соціалізаційна, освітньо-культурна.

Цільове призначення вищої освіти сьогодні в Україні – це надання широкого переліку знань, умінь, компетентностей, які дозволять людині успішно працювати за фахом (освітньо-професійна функція). Проте, коло повноважень вищої освіти не може обмежуватись тільки долученням людини до майбутнього фаху. В ідеалі, людина з вищою освітою – це самодостатня духовно-моральна осо-

бистість, яка засвоїла складний тезаурус культури та культуротворчих навичок, що необхідні людині для розвитку та самореалізації, та активно ними обслуговується у всіх життєвих вимірах (освітньо-культурна функція). Ми далекі від ідеалізації особистостей здобувачів вищої освіти у нашій країні в сучасних умовах. Полеміка про якість освіти загострила увагу на студентстві, яке, м'яко кажучи, не дуже серйозно ставиться до навчання, просто відбуває час у вищому навчальному закладі. Ми поділяємо думку тих учасників дискусії, які вважають, що, якщо навіть молода людина пасивно залучена до освітнього процесу в умовах вищого навчального закладу, її перебування у колі однолітків, що навчаються, спілкування з освіченими викладачами, сприяє продовженню процесів соціалізації та акультурації на більш високому рівні, ніж це було в школі та сім'ї, або «тусовочному» середовищі. Відтак, на освітнє середовище покладається ще одна функція – націєтворча.

Як ми вже зауважували вище, на процес формування національної ідентичності молоді впливають такі фактори: соціальна та економічна ситуація в країні, мова спілкування, релігія, національні цінності та ідеали, історія, культура тощо. Але їх сила й орієнтація безпосередньо залежить від середовища, де знаходиться молода людина. Більшість українських та зарубіжних дослідників, погодилися з тим, що освітнє середовище вищого навчального закладу відіграє найбільшу роль у процесах соціалізації молоді людини, оскільки студент знаходиться під його впливом у період навчання, а, отже, весь період інтенсивного формування ідентичностей.

Оскільки рівень формування національної ідентичності є невід'ємною частиною всебічного розвитку учнів, роль освітнього середовища в процесі його формування є надзвичайно важливою. Беручи до уваги той факт, що на сьогодні рівень формування національної ідентичності молоді не завжди відповідає вимогам, ми робимо висновок, що існує нагальна потреба у розвитку освітньої системи, яка, з одного боку, готувала б висококваліфікованих кадрів, спеціалістів у певній галузі, але з іншого боку – виховувати соціально активну, національно налаштовану людину.

Ми розглядаємо термін «освітнє середовище вищого навчального закладу» як «сукупність духовних та матеріальних умов його функціонування, які забезпечують саморозвиток людини, реалізацію творчого потенціалу її особистості. Навчальне середовище служить функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, що мають між собою тісні різноманітні групові зв'язки, і їх можна роз-

глядати як модель соціального та культурного простору, якщо відбулося формування особистості.

Студенти як соціальна група переносять історію соціального світу у формі академічних знань та перспективи їх розвитку як потенціал реалізації цих знань на практиці. Основна роль фундаментальних знань, закладена академічною освітою, формує культурне ядро, в якому зібрана вся культурна пам'ять суспільства, соціологічна проекція якої – це система ідеалів та цінностей народу. Національний компонент у змісті професійної підготовки відіграє важливу роль у процесі формування національної ідентичності.

Представлений змістом навчального матеріалу національний компонент є потужним фактором національної ідентифікації учнів, оскільки спрямований, насамперед, на підвищення рівня пізнавальної складової національної ідентичності. Її акцентуація стає можливою завдяки усвідомленню суб'єктами освітнього середовища національної компетентності як складової професійної компетентності, що сприяє формуванню загальної та професійної культури особистості та їх засвоєнню загальнолюдських та національних цінностей.

На думку О. Гора, виконання націєтворчої функції освітнього середовища можливо лише за таких умов: 1) підготовки молоді до відтворення та представлення культури у професійній діяльності та побуті; 2) розвитку у студентів здібностей до виявлення та інтерналізації національних цінностей; 3) емоційного забарвлення оцінки соціально значимих подій, символів та артефактів; 4) цілеспрямованого використання знань, умінь, навичок та національних налаштувань у практичній діяльності (Терещенко 2011).

Процеси формування особистісних характеристик студента відбуваються за умови реалізації цих можливостей. Оскільки національна культура, що є основною складовою процесу формування національної ідентичності студентів, їхніх ціннісних орієнтацій та емоційного ставлення до навколишнього середовища, – це запорука їхньої активної участі у суспільно-політичному житті суспільства, а використанні знань, умінь та навичок у практичній діяльності – шлях до професіоналізму.

Важливим фактором, який впливає на процеси формування соціальної позиції студентства, є спрямованість освітнього середовища та такі його характеристики: відкритість та динамічність, активна взаємодія з різними громадськими об'єднаннями, соціальними організаціями, що надає додаткові можливості для навчання; наявні умови для вільного спілкування в групі, між викла-

дачами та студентами. Це сприятиме формуванню у молоді позитивної національної ідентичності.

Моделюючи освітнє середовище, необхідно враховувати його вплив на його учасників у соціальному середовищі. Такий вплив не завжди є позитивним. Однак, формування національної ідентичності в освітньому середовищі має здійснюватися під постійним педагогічним впливом для її корекції та оптимізації.

Якщо освітнє середовище буде спрямоване на послідовний вплив викладача на емоційно-чуттєві, ціннісно значимі сфери особистості (шляхом поетапного аналізу ефективності процесу та корекції спільних дій), то відбуватиметься перетворення пізнавальних показників (знань) в афективні (емоційні), що, в свою чергу, об'єднує обидві групи показників у поведінково-діяльнсну (конативну) стратегію особистості. І результатом цього буде позитивна національна ідентичність студента.

Оскільки молоді потрібно відчувати приналежність до чогось, вони потребують можливості формувати стверджуючі та здорові стосунки з однолітками, тому завдання викладача полягає у визнанні важливості стосунків та дружби студентів з однолітками та наданні можливості для позитивних взаємодій з однолітками (Kellough 2008). Цього можна досягти, розробивши спільну навчальну діяльність студентів для їхньої продуктивної взаємодії з однолітками. Викладачі також планують заходи, які залучають студентів до дискусій або дебатів в академічному середовищі, та заходи, що імітують соціальні ситуації за допомогою рольових ігор або симуляцій (Kellough 2008).

Більше того, можна організувати цілий ряд соціальних заходів за межами аудиторії, щоб стимулювати розвиток національної ідентичності молоді. Наприклад, викладачі факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету намагаються сприяти формуванню ідентичності студентів, залучаючи їх до участі у культурних заходах, таких як: колективне святкування національних пам'ятних дат (зокрема, Дня незалежності, Дня національного прапора, Дня мови, Дня вишиванки у формі флешмобів, співів, танців тощо); екскурсії до пам'ятних місць, історико-культурних заповідників; літературно-мистецькі презентації; проекти; тематичні дослідження тощо.

Отже, слід зазначити, що у зв'язку із регіональними, ідейно-політичними, мовними, соціальними, економічними та іншими «розколами» українського суспільства і українською молоддю зокрема, національна ідентичність «загальноукраїнського масштабу» перебуває на початкових етапах формування та кристалізації, адже

поки що не існує тієї єдності у думках та діях серед молодих людей, яка є умовою консолідації суспільства у єдину культурну націю.

Глобалізаційні процеси впливають на світові культури і призводять до зміни характеру відносин між молоддю та їхнім почуттям ідентичності. Студентський вік є сприйнятливим та оптимальним для розвитку національної ідентичності, тому питання розвитку національної ідентичності української молоді (що складається з когнітивного, афективного та конативного компонентів) має сьогодні велике значення. Тому, серед основних аспектів національної ідентичності молоді ми виділили та проаналізували ціннісну орієнтацію, моральні вподобання, толерантність, життєвий успіх, академічну мобільність та інші. Формуванню толерантності сприяє досвід національних відносин. Таким чином, ми помітили, що ті студенти, які підтримують багатоетнічні відносини, більш соціально активні, поінформовані та мають ширший доступ до засобів спілкування. Результати дослідження також показали, що для сучасного студента немає принципової цінності, завдяки якій досягнуто успіху, насправді немає етики успіху, а остання оцінюється сама собою. Зважаючи на це, можна стверджувати, що ідентифікаційні пошуки української молоді спрямовані на винахід оптимальної формули для досягнення життєвого успіху, щоб побудувати особистість успішної людини. Важливо, щоб українська молодь домоглась цієї ідентичності вдома, яка, гарантуючи право на освіту, повинна сприяти соціальній, професійній та особистісній самореалізації.

За цих умов їх громадянська ідентичність набуде емоційно-ціннісного значення та патріотичного забарвлення. Становлення національної ідентичності молоді у вищій школі має здійснюватися під педагогічним впливом для її корекції та оптимізації, і це реалізується за певних умов. Якщо освітнє середовище буде спрямоване на послідовний вплив вчителя на емоційно-ціннісну сферу, то це забезпечить перетворення пізнавальних показників у афективні, що, у свою чергу, об'єднає обидві групи показників у поведінково-діяльнісну (конативну) стратегію особистості тобто, результатом стане позитивна національна ідентичність молодої людини.

Дослідження національної літератури для конфігурації національної ідентичності крізь призму літературних канонів США

Серед розмаїття чинників (географічних, політичних, історичних, мовних тощо), взаємодія яких зумовлює специфіку конструю-

вання національної ідентичності будь-якого народу, неабияка роль належить його словесності. Красне письменство, з одного боку, віддзеркалює актуальні моделі колективного та індивідуального самосприйняття представників певної нації, а, з іншого, виступає знаряддям їхнього формування, модифікування, а подеколи й кардинального перегляду. Квінтесенцією літературного процесу, своєю чергою, є канони – рухливі й водночас відносно фіксовані у кожний конкретний історичний момент корпуси «письмових або якихось інших творів мистецтва, визнаних взірцевими чи авторитетними» (Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms 1994, 514). Усвідомлення важливості канонів у розподілі владних повноважень і наданні доступу до «культурного капіталу» (П.Бурд'є) активізувало інтерес гуманітарних спільнот до питань їхньої генези, еволюції, механізмів утворення та функціонування, а також причин та наслідків їхніх «вибухів», що з усією очевидністю виявилось під час «культурних війн» у США останньої третини минулого століття.

Особлива значущість національної літератури для (ре)конфігурації американської ідентичності пов'язана з пуританським корінням цієї останньої. Як зауважує Е.Елліот, «у Сполучених Штатах етнічна та національна ідентичності ніколи не були дійсно пов'язані [...]. Американська ідентичність завжди ґрунтувалася на вербальній згоді вірити у певний корпус текстів [для пуританських батьків-засновників це були, насамперед, тексти Святого писма], а оскільки ніколи не можна достеменно знати, у що вірить людина, американська ідентичність базується на постулюванні своєї віри, на риторичних конструкціях, на словесному вираженні належності/відданості (allegiance)» (Elliott 2004, 32 – 33). Відтак, саме літературний канон, на думку С.Берковича, став у США «втіленням національної обіцянки» (Bercovitch 1993, 11); якщо «пуритани відкрили Америку в Біблії», а революціонери-просвітники секуляризували міфологему «міста на горі» в Декларації Незалежності та Конституції, «американістика додала до цієї Biblia Americana класиків національної літератури» (Elliott 2004, 32 – 33). Мета цієї статті – простежити динаміку конструювання американської ідентичності крізь мінливу призму літературних канонів як інструментів її вираження/формування.

Найбільш ранній «літературний канон» на теренах Нового Світу, що його насаджували колоніальні університети XVII – XVIII ст., складався, крім Біблії і теологічних праць, з творів грецьких та римських класиків, «і не лише ораторів, істориків, філософів, ри-

торів, але також і поетів» (Коренева 1997, 329), хоча їхній доробок використовувався, здебільшого, лише як джерело мовного матеріалу. У перспективі формування національної ідентичності цей ранній (прото)канон позначений суперечливістю: пуританський дискурс з його акцентом на винятковості Америки як полігону для здійснення біблійних пророцтв утворював підґрунтя для розвитку питома новосвітньої самості, тоді як антична складова канону, мавпуючи загальноєвропейські стандарти класичної освіти, не несла у собі вираженої національної специфіки. (Щоправда, знайомство з греко-римським тезаурусом у новому американському контексті спонукало до його реінтерпретації згідно з присутньо іншими, ніж у Європі, умовами рецепції).

Інтелектуальна енергія «століття Розуму» активізувала суспільну думку, загостривши цікавість молодого покоління мешканців колоній до англійської словесності, яка включала, крім історичних текстів, есеїстику, художню прозу, драматургію, тобто белетристику, яка раніше вважалася шкідливою нісенітницею. У XVIII ст. в університетах починають виникати не лише кафедри риторики та словесності, але й літературні товариства, клуби читачів, що сприяло поступовому витісненню ортодоксального кальвінізму культурою Просвітництва. Спочатку художню літературу вивчали із суто інструментальною метою як знаряддя вдосконалення ораторських навичок майбутніх проповідників та політиків. Проте вона швидко вийшла за ці вузькі рамки; розпалюючи уяву студентів, європейська (в першу чергу, британська) література Нового часу долучала ще «сирий» у культурному відношенні континент до вишуканої культури Старого світу. Новий канон формується переважно зі творів англійських класиків (на початку чільне місце в ньому посідають В.Шекспір, Дж. Чосер, Д. Мільтон, Е.Спенсер), і така ситуація – з поправкою на нові імена – зберігається впродовж тривалого часу. Відтак, першим зламом американського канону був перехід від античної класики до літературного спадку Європи пізніших часів, в результаті чого канон набув виразно британського забарвлення. Вочевидь, такий стан речей відповідав самоусвідомленню значної частини населення колоній напередодні, під час, та навіть після Війни за незалежність (друга половина XVIII ст.) як людей з «подвійним громадянством». «Лоялісти», які, за контрастом з «патріотами», виступали за збереження традиційних політичних та економічних зв'язків з метрополією, складали, за сучасними підрахунками, не менше третини населення колоній і пізніше стали важливим сегментом майбутньої американської нації, беручи актив-

ну участь у формуванні національної ідентичності. Їхня не популярна у свій час позиція не завадила багатьом з них у подальшому зіграти «істотну роль у розвитку американської культури та суспільства» (Google 2007). Зрештою, і «лоялісти», і «патріоти» були укорінені у спільному колоніальному ґрунті, ставши заручниками вищезгаданої «подвійної лояльності». «Сприймаючи себе як імперських підданих, лоялісти не бачили суперечності між своєю локальною ідентичністю як американців та національною ідентичністю як британців», зазначає Е.Ларкін, а М.Лейр уточнює, що американцям складно було вирішити для себе, хто ж вони є. «Розчерки пера, які відділили колонії від Великої Британії, не обов'язково перетворювали британських підданих на американських громадян»; багато людей «вважали себе і тими, й тими, і необхідність зробити вибір жахала їх» (Lair 2010, 193). За умови масової амбівалентності щодо власної національної приналежності примат «англійського» канону (особливо з огляду на нерозвиненість місцевої літературної традиції, яка перебувала на початковій стадії свого становлення) був, мабуть, неминучим.

Проте далі ситуація набуває дещо парадоксального характеру. Ще раз наголосимо на одній з найважливіших функцій канону як водночас і виразника, і формувальника національного самоусвідомлення. Оскільки XVIII ст. проходить для Америки під знаком націєтворення і набуття самоідентичності, в тому числі, культурної, не дивно, що мрія про створення національної літератури надихала ще діячів Просвітництва, які оспівували духовну незалежність рідної країни задовго до того, як вона виборола незалежність політичну. Т. Двайт і Дж. Трамбулл, Ф. Френо і Н.Вебстер, Б.Раш та Г.Х.Брекенрідж, дуже різні за своїми політичними та естетичними поглядами, пов'язували майбутній розквіт мистецтв в Америці з виконанням нею унікальної історичної місії. «Висхідна слава Америки» для них охоплювала і самобутність художніх проявів її «генія», який визначався унікальністю природи, історії, політичного та соціального життя країни. Таким чином, у своїх пошуках творів, «корисних» для американців (тобто, потенційно «канонічних»), гуманітарії цього періоду поєднували просвітницькі критерії «універсальної нормативності» з «деклараціями літературного націоналізму» (Апенко 2000, 559).

Як слушно відзначає Т.Михед, «спорадичні заклики до створення національної літератури набули більш енергійного та масового характеру в 1830-1840-е рр.» (Михед 2006, 47). Дослідниця пов'язує цю тенденцію як з політичними (перемога над Британією

у війні 1812-1814 рр.), так і з духовно-естетичними подіями, насамперед, з поширенням романтичного світогляду з притаманним йому новим розумінням нації та народу як суб'єкта історії. Враховуючи співзвучність цих ідей прагненню місцевої словесності до світоглядно-художньої незалежності від метрополії, не дивно, що романтичні віяння змінили вектор вимог до «великого американського письменника» у світлі емпатичного акцентування національної самобутності громадян новонародженої держави.

Але попри те, що вже наприкінці XVIII століття свідомість американців переживає трансформацію від колоніальної до національної (Коренева 1997, 331), канон питомо відстає у своїй еволюції, залишаючись переважно британським. Трансценденталісти (Р.Емерсон, Г.Торо) та романтики (Н.Готорн, Г.Мелвілл, Е.По, Ф.Купер, В.Вітмен), виступаючи з позицій «американізму», докладають титанічних зусиль для закладення підвалин національної культурної традиції. В ході інтенсивної літературної полеміки не лише відпрацьовувалися спільні принципи, які визначали курс літературного розвитку країни на майбутні десятиліття, але й вказувалися персоналії, які найповніше втілювали їх у своїй письменницькій практиці, і, відповідно, могли претендувати на місця у національному каноні (серед найяскравіших прикладів можна згадати рецензію Г.Мелвілла на збірку оповідань Н.Готорна «Моховиння старої садиби» (1850)). Отже, ідеї просвітників та наступного покоління літераторів доби Американського Ренесансу заклали фундамент для зведення автохтонного канону з урахуванням тієї «культурної роботи», яку він мав виконувати, а саме – віддзеркалювати ідентичні риси молодій нації, які вже встигли сформуватися, і водночас надавати їм більшої рельєфності через художнє артикулювання. Одночасно, попри націоналістичні літературні маніфести Емерсона та Вітмена, протягом всього XIX та першої третини XX ст. голосно лунали твердження, що американської літератури як самостійної галузі словесності просто не існує, хоча в цей час постійно з'являлися публікації, котрі вже самою назвою декларували намір упорядників привернути увагу читачів до «плодів пера» місцевих літераторів (наприклад, «Американські письменники» Дж. Ніла (1824), «Лекції з американської літератури» С.А.Наппа (1829), «Американські прозаїки» Р.У.Грісводда (1852), «Енциклопедія американської літератури» Дж. і Е.Дайкінків (1855) тощо). Річ, однак, у тім, що у всіх цих виданнях підтримувалася висловлена автором одного з ранніх університетських підручників (1873) думка про те, що література США – це «частина англійської

літератури, створена на американському ґрунті» (Levine 1996, 82). У 1896 р. професор Колумбійського університету Брендер Метьюз називає американську літературу «виразом думок, почуттів та дій великої англосмовної раси». Незалежно від місця проживання авторів – чи то буде Нью-Йорк чи Монреаль, Лондон або Калькутта, «все, що вони написали англійською мовою, належить англійській літературі» [цит. за Messmer, 2000, с. 194]. Навіть в 1920-х рр. спеціалізація в галузі рідної літератури абсолютно не підтримується, відповідних кафедр та відділів в університетах практично немає. Наприкінці ХХ ст. Л.Левін слушно висноує: «так само, як сто років тому студенти в Америці вивчали канон, в якому англійській літературі було відведено незначне місце, п'ятдесят років тому вони вивчали канон, де література їхньої власної країни відігравала мізерну роль» (Levine 1996, 85).

«Деколонізація» американського літературного канону розтяглася майже на півтора століття. Потужний поштовх у напрямку його радикальної націоналізації надала Друга Світова, а за нею й «холодна війна», одним із наслідків яких став новий статус США як провідної світової держави, головної «берегині» західних духовних цінностей. Це сприяло підвищенню самооцінки американців на наступному витку провіденційного месіанізму, від початку закладеного в їхній ментальній матриці батьками-пілігримами і підтвердженого батьками-засновниками.

У результаті спільних інтелектуальних зусиль низки видатних критиків, що стояли на різних суспільно-естетичних позиціях (Ван Вік Брукса, К. Ван Дорена, В.Л.Паррінгтона, Л.Мамфорда, К.Берка, А.Тріллінга та ін.), складається «класичний» канон, в якому на перший план виходять автори Американського Відродження, далі М.Твен, Г.Джеймс, Т.С.Еліот, а ще пізніше – Е.Хемінгуей, Ф.С.Фіцджеральд, В.Фолкнер. Черговий парадокс полягає в тому, що саме цей канон – породження «ліберальних гуманітаріїв», які традиційно представляли демократичну гілку американського соціуму, – в 1970-х – 1990-х рр. став об'єктом нападок з боку «реформаторів» як «елітарний» та «репресивний». Його криза була зумовлена тими самими чинниками (демографічними, політичними, ідеологічними, літературно-теоретичними, професійними), що і його формування; просто в добу його утвердження ці чинники диктували інший вектор руху – не в бік плюралізму чи мультикультуралізму, а в бік «централізму та культурного «унітаризму» (D'Haen 2011, 25). Т.Д'Аен пов'язує становлення «класичного» канону з глибинним усвідомленням його творцями свого «американізму», який проти-

ставляється змасовленню та комерціалізації життя та культури США цього періоду як справжній національний ідеал. Постулювання демократичного індивідуалізму як загальнонаціонального ідеалу пояснює «елітарність» результату. З огляду на його абстрактну природу зрозуміло, чому поза зоною уваги лишилися расові, гендерні та класові відмінності – адже «визнані 'шедеври'» американської літератури вказували шлях до самоздійснення усім американцям і, відповідно, міркування «репрезентації» в сенсі «репрезентативності» не відігравали ані найменшої ролі» [Ibid., p.26]. У такому повороті думки не важко впізнати телеологічну складову цивілізації США, яка знаходить втілення в «американській мрії» про особистий успіх та в політичній концепції «плавильного тигля».

Кульмінацією ліберально-демократичного напрямку в канонотворстві /канонотворенні стала монографія Ф.О.Маттіссена «Американський Ренесанс: мистецтво та способи висловлення в епоху Емерсона та Вітмена» (1941). Об'єднуючи в своєму підході пошуки національної специфіки та новокритичні естетичні пріоритети, вона визначила ядро американського літературного канону (Р.У.Емерсон, Г.Д.Торо, Н.Готорн, Г.Мелвілл, У.Вітмен, певною мірою Е.А.По та Е.Дікінсон) на кілька десятиліть вперед. За оцінкою С.Берковича, який далеко не в усьому погоджується з Маттіссеном, книга цього останнього «змінити підхід до вивчення історії, дала нам новий канон класичних текстів; вона також дала поштовх розвитку американістики (American Studies) в США та за кордоном» (Bercovitch 1986, 635).

В інтерпретації Маттіссена середина XIX ст. постає як доба «першої зрілості» національної літератури [Matthiessen, 1969, p. VII]. Сформулювавши предмет аналізу як «концепції, яких дотримувалися п'ятеро наших найбільш значущих письменників, щодо функцій та природи літератури, а також ступінь їхнього втілення в художній практиці» [Ibid., p. VII], Маттіссен в результаті скрупульозного дослідження доходить висновку щодо встановлення в їхніх творах «суто американського модусу та теорії [художнього] висловлення». [Ibid., p. XV]. Ідеологічним стрижнем їхньої творчості він проголошує відданість демократії. «Вони відчували, що їхнє покоління має реалізувати потенціал, вивільнений революцією, створити культуру, сумірну з політичними можливостями Америки [...]». Головний зміст їхніх досягнень – це література для нашої демократії» [Ibid., p. XV]. Таким чином, у концепції Американського Ренесансу як продукту імагінарного ліберальної інтелігенції США середини минулого століття процес канонотворення нарешті «наздога-

няє» тодішне бачення цим-таки сектором населення власної національної ідентичності.

Проте якщо підчас створення книги Маттіссена, коли ще була жива пам'ять про «ліві» 1930-і рр., «демократизм» трактувався як набуття індивідумом зв'язку з соціальним цілим через самореалізацію, то у свідомості інтелектуалів останньої третини століття це поняття почало асоціюватися з неприйнятною для них ідеєю американської винятковості. Не дивно, що в контексті перегляду концепції національної ідентичності (що потяг за собою і ревізію канону) представлена в ній картина розвитку американської літературно-художньої думки перетворилася на улюблену мішень критичних нападів. На думку сучасних радикалів, Маттіссен знаходив у творах класиків естетичне виправдання риторики національного індивідуалізму саме в той момент, коли в галузі політики вона вже була не в змозі виправдовувати себе «божественним промислом».

Відомі соціополітичні та культурно-психологічні зрушення у США 1960-1990х рр. призводять до ерозії єдиного національного ідеалу. Відчуття американської богообраності втрачає під собою ґрунт. Мірою того, як телеологічне обґрунтування «американської мрії» перестає працювати, свої права на її частку заявляють дедалі численніші расові, національні, етнічні та інші меншини, раніше виключені зі сфери її впливу. Палітра американської ідентичності, що від часів проголошення незалежності країни ґрунтувалася на демократичних підвалинах, завжди мала відбивати багатоскладовість суспільства, але на практиці часто-густо залишалася монохромною. Тепер вона незмірно розширює свій «кольоровий спектр», що супроводжується зміною засадних культурних метафор. Паралельно внаслідок глобалізаційних та мультикультурних процесів, а також постмодерного повороту відбуваються значні зсуви у теоретичному осмисленні ідентичності як філософсько-культурної проблеми, результатом яких стає відмова від есенціалізму, бажання уникнути фіксованості, усвідомлення потреби у постійному перегляді складових ідентичності, уявлення про ідентичність як про процес безперервного самотворення.

Закономірно, що серйозна криза ідеології демократичного індивідуалізму веде за собою руйнування попереднього канону, просякнутого її духом. У формулюванні нових підходів до національної культури /літератури відіграли значну роль й найновіші на той час філософсько-культурологічні течії, пов'язані з постмодернізмом. Акцентуючи принциповий плюралізм можливих трактувань будь-якого феномену, «і-і» замість «або-або», вони сприяли теорети-

чному усвідомленню вичерпаності моністичної моделі Америки та її невідповідності сучасним реаліям. Витіснені на узбіччя суспільства соціально-етнічні групи звинувачують класичний канон у тому, що він обстоює інтереси «білих англосаксів-протестантів», і починається «хрестовий похід» проти нього, що увійшов до історії культури під назвою «битви за канон» (Висоцька 2010, 60-72).

Зазначимо, що пафос цього руху визначили поняття «реконструкції», «перегляду», «переписування» як канону, так і літературної історії країни в цілому, які зустрічаються в назвах багатьох праць 1980-1990-х рр., а його лейтмотивом стає ідея відмови від «консенсусу» на користь «диссенсусу», тобто якомога ширшої гетероглосії. В цьому немає нічого дивного – якщо розглядати літературний канон як знаряддя згуртування сучасної нації в ідейно та культурно монолітне утворення, стає зрозумілим, що поняття консенсусу як запоруки існування цих останніх не могло не втратити своєї привабливості для нового покоління критиків та літературознавців, які сповідують засади постмодернізму та мультикультуралізму. Одним з найголосніших речників нової ідеології канону виступив С.Беркович, який у передмові до редактованої ним збірки «Реконструкція історії американської літератури» (1986) задекларував: «Протягом останніх двох десятиріч будь-який консенсус – лівий та правий, естетичний та політичний – обвалився, зносився або ж, принаймні, відкрився... Завданням сучасного покоління є реконструкція історії американської літератури під знаком диссенсусу» (Bercovitch 1986, 8). Ця мета реалізується, зокрема, і в «Колумбійській історії літератури США» (1988), заснованій, за твердженням головного редактора видання Е.Елліотта, на структурних принципах різноманіття, складності та суперечливості, а також на відмові від замкнутості, зарівно як і від консенсусу.

Найяскравіше нові тенденції проявилися в засадах укладання антологій американської літератури (Хітівської, нових видань Нортонівської та ін.). Так, Поль Лаутер досить красномовно озвучив їх у передньому слові до Хітівської антології, новаторської або, радше, революційної в сенсі включення до неї значного корпусу авторів і текстів, що не належали до «головного потоку». Провідним принципом формування нового канону, який відповідав би своєму часові, він проголосив не формальний аналіз окремих текстів, а «вивчення різноманітних і змінних культур Америки» через «дослідження історичних контекстів» (Lauter 1990, 39).

Знаменно, що звернувшись через десятиріччя до аналізу теоретичного фундаменту «Антології...», Лаутер переносить акценти з

«відмінностей» на «зв'язки та взаємопроникнення культур» і розвиває більш характерний для сучасного стану культури та літератури США погляд на її феномени як «динамічно інтерактивні, хоча й різні гібриди». На його думку, науковців щораз більше цікавлять «невпинні діалоги культур, те, як вони вступають у взаємодію одна з одною і впливають одна на одну», і те, яким чином «ці діалоги визначили плюралістичну, складну, гетерогенну природу Америки – радше хору голосів, ніж плавильного тигля» (Lauter 2001, 35).

Ця думка – щодо інтерактивного та гібридного характеру американської культури – відповідає сучасному стану розуміння національної ідентичності як «динамічної, множинної, плинної, як продукту змін та взаємодій, «вибору, а не лише спадковості» (К.Ентоні Аппія), результату «як походження, так і власної згоди» (В.Соллорз, Д.Голлінджер), «становлення», радше ніж «буття» (С.Холл) (Висоцька 2010, 53). Абриси літературного канону сьогодення, здатного корелювати з таким баченням ідентичності, визначені переконаністю багатьох науковців у перехідному статусі нинішньої доби як руху від мультикультурної до кросс – або транскультурної парадигми, а також феноменами міждисциплінарності, інтермедіальності, пористості кордонів між літературними та культурними студіями, а також врахуванням техногенних чинників продукування та функціонування красного письменства.

Принципи впливу національної ідентичності на моделювання змісту мови

Крім творів світового мистецтва у збереженні і розвитку національної культури та удосконаленні мови важливе місце посідають словники. Про теоретичні проблеми створення лексикографічних праць різного типу, про розбудову словникових статей, про розкриття значення слова у словниковій статті, про особистість автора в опрацюванні словника і т. ін. вже йшлося у багатьох працях різних авторів. Опис етапів роботи над укладанням словника можна знати у працях: Ю.Д. Апресяна (Апресян 1979), В.П. Беркова (Берков 1996), В.В. Виноградова (Виноградов 1977), В.Г. Гака (Гак 1986), А.С. Герда (Герд 1986), С.І. Головащука (Головащук 1976), П.М. Денисова (Денисов 1993), В.В. Дубічинського (Дубичинский 1994), Ю.Н. Марчука (Марчук 1979), В.В. Морковкіна (Морковкин 1994), А.А. Москаленка (Москаленко 1961), С.І. Ожегова (Ожегов 1974), Л.С. Паламарчука (Паламарчук 1978), Полюга Л. (Полюга 2000), О. О. Тараненка (Тараненко 1996), Л.В. Щерби (Щерба 1958) та ін.

Систематизація цих роздумів дала підстави зауважити, що під час укладання, і загальномовних, і термінологічних словників не аби яку роль відіграє національна ідентичність, яка впливає на формування мови в цілому і зокрема кожної галузі знань, виробництва, суспільних відносин, моральних норм тощо.

Епоха розвитку лінгвістики охарактеризована як «епоха семантики», адже людська мова виконує три основні функції: спілкування, кодування й декодування певної інформації (Апресян 1979, 3). Свого часу це відчував ще Л.В. Щерба, коли розробляв теорію лексикографії, він був переконаний у тому, що навіть «словникова робота заснована винятково на семантиці, а, отже, вимагає особливо тонкого сприйняття мови й такого обдарування, яке, ймовірно, є родинно письменницьким даром» (Щерба 1974). Ці слова знайшли підтвердження у роздумах багатьох науковців. Вони відмічали, що для того, щоб бути хорошим лексикографом, необхідно бути всім одночасно: і етимологом, і лексикологом, і фразеологом, й істориком мови, мати знання з історії народу, культури, економіки, різноманітних галузей знань, а що це як не національна ідентичність народу, втиснута в лаконічну форму, що стає у пригоді кожному на шляху вивчення мови. Лексикограф повинен і, навіть, зобов'язаний мати мовне чуття і знати, де і що треба поставити, щоб зробити словник найдосконалішим.

Проте, і донині питання комплексного вивчення системи роботи лексикографа над укладанням словника залишається відкритим, насамперед дослідження тих принципів, якими керується укладач/автор словника чи бере до уваги колектив укладачів при конструюванні словникової статті.

Метою даного блоку є встановлення принципів впливу національної ідентичності на моделювання змісту мови.

Завдання:

– визначити основні функції національної ідентичності у формуванні словника;

– встановити й обґрунтувати основоположні принципи лексикографії та їх зв'язок із національною ідентичністю.

У результаті ознайомлення з теоретичними доробками вчених, які в різних аспектах вивчали принципи укладання словників будь-якого типу, виявилось, що ця проблема залишається досить дискусійною і потребує глибокого аналізу з позицій дотримання «золотої середини» між вимогами лексикографічної теорії і практики. На підтвердження цієї думки наведемо міркування П.М. Денисова, який відмічав, що віддаючи належне сучасним

захопленням, з одного боку, макроструктурами, макропідходами, глобальними кібернетичними схемами електронного майбутнього людства, а з іншого, – мікроструктурами, мікроаналізом, елементарними стандартними й універсальними одиницями смислу, «молекулярними» рівнями знакових систем, лексикографія, як і філологія, за своєю суттю орієнтується на «людські пропорції», тобто на одиниці «середньої величини» (Денисов 1993, 29). Слід зазначити при цьому, що в ідеальній моделі словника мають бути реалізовані всі його універсальні лексикографічні функції. Основною функцією є, безумовно, інформаційна. А тому мовознавча традиція визначає інформаційне наповнення і структуру словника, вважаючи, що до нього звертаються у разі виникнення труднощів, пов'язаних із використанням мови (Кудашев 2007, 43).

Існує думка, що словники також виконують комунікативну функцію, тобто допомагають членам мовного колективу спілкуватися один із одним. Особливу роль виконує реєструюча функція, оскільки у словниках в узагальненому вигляді зберігаються відомості про мову в певний період часу. При цьому одне із завдань словника – бути місцем збереження рідкісних й оригінальних зразків мови. Інший аспект цієї функції – відображення у словнику системних мовних зв'язків (Денисов 1993, 237). Тривалий час мовознавство було зосереджене на вивченні лише згаданих функцій, проте в нормативних словниках на перший план виходить функція розкодування. Це стає особливо важливим, адже нормативні словники служать не тільки джерелами інформації, а й арбітрами у виникненні суперечок про мову. І це природно, бо будь-який словник, навіть якщо він замислювався як описовий, все одно так чи інакше є нормативним: лексикограф говорить не просто від свого імені, він виступає як посередник між суспільством, представник певної національності, носій мови, який, надає довідки через словникові статті усім, хто хоче дізнатися більше про мову та її особливості.

Дослідники мови також говорять про пізнавальну функцію, яка певною мірою зумовлена навчальною функцією. По-перше, вона сягає ще давніх часів, бо метою кожної із давніх мовознавчих шкіл було укладання словників. Існує навіть думка, що «той чи інший словник розробляється з метою навчити чи навчатися» (Дубичинський 1994, 67). Проте, залишаючись довідковим посібником, словник завжди виконує допоміжну роль під час навчання.

Перед сучасною лексикографією кожної мови стоїть важливе завдання – зібрати якомога більше даних про слова відповідної мови безвідносно до їх походження, епохи і призначення. Це дасть

зможу зробити серйозний крок до створення тезаурусів національних мов, про що мріють лексикографи світу.

Сучасна лексикографічна наука переживає період бурхливого розвитку. Помічається тенденція до все більшої диференціації термінологічних і лінгвістичних словників.

Словникові статті термінологічних словників часто нагадують статті словників загального типу, але вони розробляються відповідно до типу розбудови словника. Якщо, наприклад, термінологічний словник є двомовним перекладним, то він розбудовується аналогічно до загальномовних перекладних українських словників (українсько-англійських чи англійсько-українських і т. д.). Однак тут проявляється певна специфіка. Оскільки термінологічні словники дуже часто мають на меті уніфікувати відповідну термінологічну систему, то в багатьох з них на першому місці реєстру ставиться український термін, а справа – іншомовний. Якщо ж на першому місці стоїть іншомовне реєстрове слово, то тоді в словнику спеціально твориться абетковий показник українських реєстрових слів з відповідним відсиланням.

Проблематичними в термінологічних словниках є виклад складних термінів, як відомо, термінологічні поняття дуже часто виражаються словосполученнями. Це, перш за все, зумовлене вимогою якнайточніше передати суть того чи іншого наукового поняття. Але одночасно ця особливість створює важливу проблему її подачі в словниковому реєстрі, у цьому випадку авторам доводиться знову ж використовувати практику подачі фразеологізмів у загальномовних словниках. Термінологічні словосполучення, як правило, не наводиться у загальному реєстрі перекладних словників, а найчастіше подається під основним словом словникової статті в спеціальному словниковому гнізді або у гніздах. Така робота не під силу абикому, мало знатися на термінології, необхідно мати мовне чуття, вміти подати поняття чи термін залучивши мовні особливості, відтінки.

У зв'язку з цим важко дати хоча б побіжний опис усіх існуючих словників, проте зробимо спробу, щоб дізнатися про основні їх види, навчитися ними користуватися та зрозуміти важливість та значущість словників у житті людини.

У мовознавстві існує спеціальний розділ, що займається теорією і практикою укладання словників – лексикографія (від грец. *lexis* – слово і *grafo* – пишу). Лексикографія має багатовікову історію, великий досвід створення різноманітних словників і знаменні досягнення. Як одна з важливих у сучасній лінгвістиці, вона набу-

ває дедалі більшого розвитку. Сприяють цьому невпинно зростаючі міжнародні контакти, потреба у вивченні малодосліджених і поглибленому аналізі всіх мов народів і націй для задоволення наукових і загальнокультурних запитів суспільства. Застосування математичних методів в укладанні деяких типів словників збагатило теорію і практику цієї лінгвістичної науки.

Характерною ознакою сучасної лексикографії є взаємозв'язок філології і культури у широкому сенсі цього слова. Адже значна частина культури будь-якого народу реалізується саме через його мову, ідентичність закріплюється у словах, а слова формують словники.

М.Т. Рильський відзначав, що неможливо уявити собі культурну людину, яка не мала б потреби у словнику, ніколи б не заглядала до нього, ніколи ним не користувалась.

Словник – упорядкований в алфавітному чи тематичному порядку список заголовних слів, лексикографічно опрацьованих. Таке довідкове видання містить впорядкований перелік мовних одиниць (слів, словосполучень тощо) з короткими їх характеристиками або характеристиками позначених ним понять або з перекладом на іншу мову. Словник є одним із засобів накопичення результатів пізнавальної діяльності людства, показником культури народу, його національним кодом.

Словники виконують інформативну та нормативну функції: вони універсальні інформаційні джерела для розуміння того чи іншого явища та найточніша консультація щодо мовних норм.

Далекими попередниками словників вважають так звані глоси, тобто пояснення значення окремих слів без відриву від тексту, на полях і в текстах давніх рукописних книг. Традицію пояснювати незрозумілі та малозрозумілі слова за допомогою глос давньоруські книжники успадкували від візантійських та старослов'янських.

Збірники глос – глосарії – були першими і найдавнішими словниковими працями. Найстаріший глосарій кількістю в 174 слова знайдено в Кормчій книзі (1282). До другої половини XVI ст. глосарії – основний вид лексикографічної праці. У Пересопницькому Євангелії (1556-1561) налічується близько 200 глос. Глоси були матеріалом для перших давньоукраїнських словників.

Перша пам'ятка давньоруського книжкового мистецтва, яка містила лексикографічне опрацювання слів і словники, що стали значним явищем української культури, – «Изборник Святослава» (1073). Понад 400 статей цієї рукописної книги присвячені тлумаченню малозрозумілих слів Святого Письма, літератури, фактів

історії, відомостей про коштовне каміння.

Перша друкована словникова праця в Україні, видана як додаток до граматики слов'янської мови цього ж автора. Подано 1061 церковнослов'янське слово, яке пояснено «мовою простою». У наш час словник перевидано у 1964.

Праця лаврського друкаря, поета і філолога Памви Беринди. У словнику 6982 слова. Складається із двох частин. У першій подано 4980 загальних "словенських" слів, у другій – «Ймень тлькованіє» (2002 слова) – власні імена, назви місцевостей, слова з грецької міфології, назви наук, предметів церковного вжитку, мір, звірів, птахів та ін., взяті з єврейської, латинської, грецької та інших мов. Словник цей мав великий вплив, і його було надруковано майже по всіх слов'янських землях. І усе це тому, що автор глибоко переймався та вивчав національні особливості мов, щоб якнайповніше перенести їх багатство та багатогранність у створену ним працю.

Минулого століття цей словник було перевидано і він доступний усім: Лексикон словенороський П. Беринди Лексикон словенороський П. Беринди / Підгот. тексту і вступна ст. В.В. Німчука. – К., 1961.

Відомий лінгвіст А.А. Москаленко стверджує, що історія лексичної системи мови – це в основному історія поповнення її новими словами. А ми у свою чергу, можемо доповнити, що це перенесення національної ідентичності у формі лексичного відображення у словник.

Праця над укладанням словників вимагає глибоких знань і великих зусиль. Про це образно сказав український просвітитель початку XVI ст. Феофан Прокопович: «Якщо кого-небудь очікує вирок судді, то не слід тримати його на каторзі, доводити до знемоги його руки добуванням руди, хай він укладає словники. Ця праця містить у собі всі види покарань».

Укладання словників – процес не тільки складний, але й тривалий. Останнє зумовлює деяке відставання лексикографічної фіксації від постійного оновлення і безперервних змін словникового складу мови. У літературі та пресі з'являються нові слова, або такі значення відомих слів, яких у жодному з існуючих словників знайти не можна, а ці значення вже міцно закріпилися, увійшли у повсякденний вжиток і формують національний відтінок мови певного регіону чи групи людей, представників певного класу.

Як підкреслював В.В. Виноградов: «Укладання словників неможливе без роботи із установлення і кодифікації орфографічних, орфоепічних, граматичних, лексичних, стилістичних норм відпові-

дних літературних мов. Укладання словника будь-якої мови повинно спиратися не тільки на зразкове знання цієї мови у всіх її жанрово-стильових різновидностях та інколи її діалектів, а й глибоке наукове розуміння структури цієї мови і законів її розвитку».

Основними критеріями у процесі створення словника є великий обсяг, раціональний, продуманий спосіб подачі словникового матеріалу, швидкий та зручний пошук потрібного слова. Створення кожного словника, незалежно від його типу і призначення, розпочинається ретельним відбором реєстрових слів (лексичних одиниць), які або витлумачуються, або перекладаються.

Як зауважує О.М. Бабкін, що зареєструвати склад лексики живої літературної мови будь-якої пори її існування так само важливо, як і важко. Л.С. Паламарчук стверджує, що упорядники мають постійно дбати про якнайширше залучення до словника лексичного матеріалу з тих джерел, які правильно відображають сучасний стан літературної мови народу в обох різновидах її функціонування. А це можливо здійснити лише за тієї умови, коли в словниковій картотеці будуть представлені численні виписки з авторитетних джерел писемної літератури різних видів і жанрів, а також із кращих зразків усної народної творчості.

Питання складу реєстру будь-якого словника – одне з найскладніших питань лексикографії. Яким має бути словник і кому він призначений – це ті визначальні моменти, що обумовлюють реєстр слів, які добираються до філологічного словника із лексичної скарбниці конкретної мови. Творці словників зобов'язані завжди пам'ятати, що об'єктивність відбору лексичних одиниць для словника та наукова розробка словникових статей великою мірою залежить від фундаментальності картотеки, від спроможності картотечних фондів відбивати не тільки стан, а й тенденції розвитку літературної мови на відповідному етапі її функціонування.

У зв'язку з поширенням електронних словників у наш час комп'ютери значною мірою прискорюють працю лексикографа, але у справі укладання словників, яка надзвичайно важлива для практики пізнання своєї та іноземної мов, без людини не обійтися. Лише вона може вдосконалювати й наповнювати словник.

Типізація словників за способом лексичного відображення матеріалу

Створення словника – це праця, для якої потрібен талент, нахнення, а також глибокі спеціальні знання. Кожен успішно вико-

наний у науковому відношенні словник становить собою не лише відображення окремого етапу або періоду в розвитку мови, а й своєрідне відображення соціально-економічного, культурно-освітнього й науково-технічного рівня суспільства загалом. Словники виходять за межі власне мовознавчого або іншого вузькофахового призначення. Їх заслужено називають супутниками цивілізації.

Усі словники залежно від змісту матеріалу і способу його опрацювання поділяють на два типи: енциклопедичні і філологічні. Суттєва відмінність між ними саме в характері матеріалу, який описують у словниковій статті: об'єктом опису в енциклопедичному словнику є поняття, у філологічному – слово.

Енциклопедичні словники за характером матеріалу поділяють на загальні та спеціальні (або галузеві, тематичні).

До сучасних загальних енциклопедичних словників належать: Українська Радянська Енциклопедія: У 12т. – 2-ге вид. – К., 1977 – 1984; Український Радянський Енциклопедичний Словник: У 3 т. – К., 1986 – 1987; УСЕ Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. чл.-кор. НАНУ М. Попович. – К., 1999.

Спеціальні енциклопедичні словники подають системні знання з окремих галузевих ділянок. Це, для прикладу, такі словники:

- Енциклопедія історії України: У 4т. – К., 1969 – 1972.
- Шевченківський словник: У 2 т. – К., 1983 – 1985.
- Українська географічна енциклопедія: У 3 т. – К., 1989 – 1997.

Коли Анатоль Франс зазначав, що словник – це цілий світ в алфавітному порядку, він мав на увазі, очевидно, саме енциклопедичні словники. Вони в концентрованому вигляді описують предмети, явища, події з найрізноманітніших галузей (економічної, історичної, фізичної, біологічної, хімічної та ін.), розповідають про видатних діячів історії, науки, культури, а, отже, пояснюють і загальні, і власні назви, окрім цього, для повноти опису подають схеми, таблиці, карти, діаграми, малюнки, репродукції, фото тощо. Але філологічні словники – це душа народу, відчуття належності до певної групи людей, які розуміють відтінки мови, вживають діалекти і фразеологізми, з легкістю використовують гру слів і т.ін.

Слово «енциклопедія» (з грец. – коло загальноосвітніх знань) первинно означало сім вільних мистецтв: граматику, риторику, логіку, геометрію, арифметику, музику та астрономію. Праці енциклопедичного характеру створювали ще до нашої ери у Давній Греції і Давньому Римі, Китаї, а також у країнах арабської писемності. У Х ст. н. е. перша енциклопедія, складена за алфавітним принципом, з'явилась у Візантії. У 1751 – 1780 роках передові мислителі Фран-

ції – Дені Дідро, Жан Д’Аламбер, Вольтер, Шарль Монтеск’є, Жан-Жак Руссо та ін. – підготували 35-томне видання «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел».

Першою українською енциклопедією стала «Українська Загальна Енциклопедія» у трьох томах, видана у 1930 – 1935 роках у Львові за редакцією Івана Раковського. Вона мала підзаголовок – «Книга знання». У 1930-х роках в УРСР планувалося видання 20-томної енциклопедії, але через репресії проти української культури та її діячів цього не відбулося. Намагання уніфікувати усіх під тоді безлике поняття «радянський» ледь не знищило цілий пласт національної культури, вираженої і занесеної для подальшої передачі наступним поколінням у формі лексичних одиниць до довідкового джерела.

Наступні науково вагомі українські енциклопедичні праці з’явилися за межами України. Завдяки об’єднанню найкращих наукових сил української діаспори, що зберегла національні риси, не втратила національної ідентичності в мові, підготовлено та здійснено видання 10-томної «Енциклопедії українознавства» (1952 – 1985) за редакцією професора Володимира Кубійовича.

У далекій Аргентині протягом 1957 – 1967 років була створена та видана так звана Українська Мала Енциклопедія. Восьмитомну працю підготував один автор – професор Євген Онацький. Це видання стало значним інформаційним явищем, адже поширювало у світі правдиві знання про Україну.

Численні сучасні економічні енциклопедичні словники відображають важливі зміни в економічній системі України за останнє десятиліття, вказують на особливості і відповідають великій потребі у сучасній систематизованій конкретній економічній інформації. Фахові словники допомагають здобути глибокі економічні знання, знайомлять з новими реаліями економічного буття держави, з надбанням світової економічної науки та практики.

Тлумачний словник – словник, який пояснює, тлумачить значення слів, показує сферу їх використання, подає граматичні, акцентуаційні, правописні, стилістичні характеристики слів, фіксує стійкі словосполучення термінологічного і фразеологічного характеру з розкриттям їхніх значень. Тлумачний словник визначає лексичні норми літературної мови на певному етапі її розвитку. Розміщення слів у тлумачному словнику алфавітне. Кожне значення слова проілюстровано реченнями-цитатами з художньої, наукової літератури, публіцистики, фольклору. При реєстрових словах подано інформацію про їхні граматичні характеристики, стилістичне забарвлення.

Тлумаченню може піддаватись або все лексичне багатство загальнонародної мови, або лише частина її словникового складу. Словники, що ставили собі за мету включити до свого складу всю лексику мови, одержали назву тезаурусів (від гр. thesaurus – скарбниця, сховище).

Найбільший тлумачний словник в українській лексикографії. Він містить близько 135 тисяч слів. Створив його колектив науковців Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні Академії наук України на основі матеріалу з літературних, фольклорно-етнографічних та інших джерел у широких хронологічних рамках – з кінця XVIII і до кінця XX століття. Словник подає загальноповсякденну лексику і фразеологію не тільки активного, а й пасивного фонду (діалектизми, архаїзми, розмовну лексику та ін.). Уживання слів і фразеологізмів проілюстровано цитатами з творів художньої літератури, преси, наукових видань. Словник має тлумачно-нормативний характер. Науковці висловлюють думку про те, що цей словник, безперечно, є досягненням лексикографії радянського періоду, проте сьогодні не цілком відповідає потребам часу.

Словники іншомовних слів є різновидом тлумачних, у них пояснюється значення слів, запозичених з інших мов. У словникових статтях вказується, з якої мови прийшло слово, який мало вигляд у ній. Якщо значень декілька, наведено усі.

Приклади словників іншомовних слів:

– Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1974.

– Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові / Наук. ред. Л.І.Андрієвський. – К., 1992.

– Сучасний словник-мінімум іншомовних слів. – К., 1999.

– Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М.Морозов, Л.М. Шкарапута. – К., 2000.

– Словник іншомовних слів / Уклад.: Л.О.Пустовіт, О.І.Скопенко, Г.М.Сюта, Г.В.Цимбалюк. – К., 2000.

Термінологічні словники містять терміни певної галузі науки, техніки, мистецтва. Вони бувають загальними та вузькоспеціальними, крім того, можуть бути тлумачними і перекладними (або водночас і перекладними, і тлумачними).

Приклади термінологічних словників:

– Рогачова Г.П. Російсько-український словник економічних термінів. – К., 1992.

– Російсько-український словник наукової термінології. Суспільні науки / Й.Ф.Андерш, С.А.Воробйова, М.В.Кравченко та ін. – К., 1994.

Існує велика кількість тлумачних термінологічних словників економічного спрямування, наприклад:

– Ринкова термінологія ділової людини: Словник-довідник / В.М.Лінніков, В.В.Борковський, В.В.Рокоча та ін. – К., 1992.

– Словник ділової людини / Уклад.: Р.Тринько, О.Тринько. – Львів, 1992.

Орфографічні словники подають перелік слів, а також словоформи у їх нормативному написанні. Залежно від частини мови слово має певний граматичний коментар, додаткові граматичні форми змінюваних слів тощо.

Відомі сучасні орфографічні словники:

– Орфографічний словник української мови / Уклад.: С.І.Головащук, М.М.Пещак, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. – К., 1994.

– Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад.: В. Бусел та ін. – К. – Ірпінь, 2003.

– Карачук В. Орфографічний словник наукових і технічних термінів/ Наук. ред. А.І.Андрієвський. – К., 1999.

Орфоепічні словники є довідниками з правильної літературної вимови і нормативного наголосу. У словниках цього типу слова або їх частини, вимова яких не збігається з написанням, подаються в транскрипції.

Приклади орфоепічних словників:

– Українська літературна вимова та наголос: словник-довідник / За ред. М. А. Жовтобрюха. – К., 1973.

– Орфоепічний словник / Уклад. М.І. Погрібний. – К., 1984.

– Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / Уклад.: М.М.Пещак та ін. – Т І. – К., 2001.

Акцентологічні словники – це словники, у яких подано нормативне наголошування слів.

Найновіші словники наголосів такі:

– Головащук С.І. Складні випадки наголошення: Словник-довідник. – К., 1995.

– Головащук С.І. Словник наголосів української мови. – К., 2003.

У багатомовних (перекладних) словниках дається не пояснення (тлумачення) значень слів, а переклад, тобто підбирається слово-відповідник іншої мови. Найчастіше це двомовні словники. Їх створюють для цілей перекладу й активно використовують при вивченні іноземної мови. Значно рідше за двомовні створюються словники, які охоплюють три і більше мов. Крім того, створено чи-

мало диференційних словників, в яких наводяться лише ті слова, які не збігаються за значенням.

Сьогодні в Україні є багато перекладних словників з різних мов світу: англійської, французької, німецької, болгарської, польської, чеської, іспанської, італійської, турецької, китайської та ін..

Словники скорочень подають складноскорочені слова та аббревіатури, розшифровують їх, вказують на граматичні ознаки роду та числа, подають відмінкові закінчення при змінних формах.

Приклад такого словника: Словник скорочень в українській мові / За ред. Л.С. Паламарчука. – К., 1988.

Активна поява великої кількості нових аббревіатур, їх поширеність у пресі ускладнювала сприйняття тексту, правильне розуміння. Тому з'явився ще один словник, у якому вміщено найновіші аббревіатури та скорочення і їх розшифрування: Зінкевич-Томанек Б., Григор'єв О., Прихода Я. Короткий практичний словник аббревіатур та скорочень української мови. – Краків, 1997.

Етимологічний словник подає інформацію про походження слова, його первісне значення, найдавнішу форму, зазначає, чи слово споконвіку належало мові-основі, чи воно запозичене, яким шляхом відбувалося запозичення, містить наукові припущення щодо того, як слово утворилося і яка ознака покладена в основу назви. Успішне етимологізування слів залежить від ступеня вивчення тієї чи іншої мови, тієї чи іншої групи генетично споріднених мов.

Історичний словник – це один із різновидів тлумачного словника, в якому подають слова певної історичної епохи, зафіксовані в тогочасних писемних пам'ятках, з'ясовують їх значення, наводять ілюстрації.

Приклади історичних словників: Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т. / Ред. кол.: Л.Л.Гумецька (гол.) та ін. – К., 1977 – 1978. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28 вип. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича; Ред-кол.: Д.Гринчишин (від. ред.), У.Єдлінська, Я.Закревська, Р.Керста та ін. – Вип. 1-1L – Львів, 1994 – 2004.

Діалектні словники з'ясовують значення та особливості вимови і вживання слів певного діалекту чи групи діалектів.

Вони бувають двох типів: одні з них відбивають лексичну специфіку окремої говірки, діалекту чи наріччя, інші – становлять збирання діалектної лексики різних наріч, відмінної від літературної.

Приклади таких словників:

– Словник полтавських говорів / Уклад. В. С. Ващенко. – Вип. I. – Х. – 1960.

- Словник поліських говорів / Уклад. П. С. Лисенко. – К., 1974.
- Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К., 1984.
- Брилинський Д. Словник подільських говірок. – Хмельницький, 1991.

Фразеологічні словники містять фразеологічні одиниці мови, пояснюють їхнє значення, особливості вживання, походження, можливі варіанти у живому мовленні. Фразеологічні словники бувають одномовні тлумачного характеру (тлумачать значення стійкого вислову) і перекладні (подають фразеологічні одиниці певної мови і фраземи-відповідники з іншої мови).

Приклади фразеологічних словників:

- Прислів'я та приказки: У 3 т. / Упор. М. М. Пазяк. – К., 1989 – 1991.

- Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / Уклад.: В. Білоноженко та ін. – К., 1998.

- Фразеологія перекладів М. Лукаша: Словник-довідник / Упор.: О. Скопенко, Т. Цимбалюк. – К., 2000.

- Головащук С.І. Російсько-український словник сталих словосполучень. – К., 2001.

Ономастичні словники є цікавим джерелом інформації про власні імена і прізвища, назви населених пунктів, гір, річок, озер тощо. Іноді вони мають науково-популярний характер.

Приклади ономастичних словників:

- Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К., 1968.
- Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К., 1996.
- Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР: У 3 т. – К., 1973.
- Горпинич В.О. Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімі прикметники). – К., 2001.

- Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. – К., 2001.

Словники синонімів являють собою зібрання синонімічних гнізд з стрижневими словами, що ставляться у заголовок словникової статті.

Приклади синонімічних словників:

- Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови. – Львів, 1993.
- Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – К., 1993.

– Словник синонімів української мови: У 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І.Головащук. – К., 1999 – 2000.

Словники омонімів реєструють і пояснюють значення слів, однакових за звучанням, але різних за значенням:

– Демська О.М., Кульчицький І.М. Словник омонімів української мови. – Львів, 1996.

– Кочерган М. Словник російсько-українських міжмовних омонімів («фальшиві друзі перекладача»). – К., 1997.

Словник антонімів подає групи слів, що мають протилежне значення. У 1971 р. було здійснено першу укласти словник антонімів. Через двадцять вісім років, словник було доповнено і перевидано: Полюга Л.М. Словник антонімів. – 2-ге вид., допоен, і випр. – К., 1999.

Словник паронімів розкриває значення слів, близьких за звучанням, але різних за значенням: Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови. – К., 1986.

Словники мови письменників містять слова і звороти, які використав той чи інший письменник у своїй творчій спадщині. Це словник тлумачного типу, бо в ньому розкрито всі значення слів, з якими вони функціонують у мові письменника. Також подано частоту використання словоформ і типові ілюстрації з творів.

Приклади словників мови письменників:

– Словник мови Шевченка: У 2 т. / За ред. В.С. Ващенко. – К., 1964. Реєстр словника охоплює всі українські слова з основних текстів та різних редакцій і варіантів поезій Шевченка, а також з листів, писаних укр. мовою. Усього в словнику 10 116 слів.

– Словник мови творів Квітки-Основ'яненка: У 3 т. – К., 1978 – 1979.

Морфемний словник подає структуру слова, словотвірні гнізда і словотвірні ряди.

Прикладами таких словників можуть бути:

– Яценко І. Т. Морфемний аналіз: Словник-довідник: У 2 т. / За ред. Н. Ф. Клименко. – Т. 1 – 2. – К., 1980 – 1981.

– Полюга Л. М. Морфемний словник української мови. – К., 1983.

– Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник. – К., 1985.

Частотні словники засвідчують частоту вживання слів у певний час. Існує понад 600 опублікованих і комп'ютерних частотних словників для 40 мов світу.

У частотному словнику подається перелік слів певної мови з

вказівкою на те, скільки разів певне слово було вжите у текстах відповідної довжини, здатної об'єктивно показати частотність появи слова у мовленні. Принцип розміщення слів – не алфавітний, а в порядку зменшення частотності. Словник починається з найбільш уживаних слів і закінчується найменш уживаними. На основі частотних словників укладаються посібники для прискореного навчання перекладу технічної і наукової літератури. В історії світової лексикографії перший частотний словник німецької мови був створений у 1898 р.

В українській лексикографії відомий: Частотний словник сучасної української художньої прози: У 2 т. / Гол. ред. В. С. Перебийніс. – К., 1981. Інверсійний словник групує слова з однаковими морфологічними частинами слова, наприклад, з одним і тим самим суфіксом. Він є корисним для вивчення словотвору і фонетики. Його дані вказують на поширеність тих чи інших морфологічних частин, їх продуктивність у певних групах слів. Він може бути використаний як словник рим. Його застосовують для розшифровки стародавніх текстів. Прикладом такого словника є: Інверсійний словник української мови / За ред. С. П. Бевзенка. – К., 1989.

Словники-довідники з культури мови допомагають закріпити лексичні, морфологічні та інші норми літературної мови, адже подають проблемні випадки слововживання. Деякі з них мають форму посібника, оскільки вміщують широкі коментарі, наукові і науково-популярні статті.

Приклади словників-довідників:

– Словник-довідник труднощів української мови / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К., 1992.

– Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За заг. ред. О. Сербенської. – Львів, 1994.

– Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Словник-довідник. – К., 1995.

– Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. – Львів, 1996.

– Лесюк М. Словник русизмів у сучасній українській мові (неунормована лексика). – Івано-Франківськ, 1993.

– Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова: Практичний словничок-довідник. – Львів, 2003.

Останнім часом усе більшого використання набувають електронні словники, які дають змогу зберігати в пам'яті значний обсяг матеріалу, швидко знаходити потрібну інформацію і подавати її на екрані в зручному для користувача вигляді.

Т. В. Букресва та Є. Н. Лукаш аналізують лексикографічні відмінності електронного словника від його паперового варіанта. У звичайному словнику використовується алфавітний або гніздовий порядок розміщення лексичних одиниць. Такий словник показує взаємозв'язок і взаємообумовленість лексики мови, але утруднює пошук потрібного слова. Вирішити цю проблему допомагає електронний словник, який подає лексичні одиниці в тому порядку, який у цей момент потрібен користувачеві.

М. Левицький відзначає, що наявність енциклопедій та словників на електронних носіях вважається одним із показників інтелектуального рівня нації.

Програмою «Словники України», затвердженої Президентом України ще 7 серпня 1999 р., окрім традиційних, тобто виданих на папері, передбачається і створення їх електронних відповідників для інформаційних комп'ютерних систем.

Словники відіграють велику роль у сучасній культурі, у них відбиваються знання, накопичені суспільством протягом століть. Вони служать цілям опису і нормалізації мови, сприяють підвищенню правильності і виразності мови його носіїв.

Особливо важливе місце посідають словники у житті сучасної людини. Чим далі рухається людство у різних сферах, тим більше з'являються нових термінів. Особливо важливе місце посідають словники у тих професіях, де є багато іншомовних запозичень. Для прикладу: медицина, юриспруденція, точні науки. Без знання термінології просто неможливо діяти, розуміти хід бесіди тощо.

Для професій, де слово є основним знаряддям праці (філологія, журналістика, письменницька та літературна діяльність, радіо і телебачення), правильне використання слів та словосполучень, зворотів є вкрай необхідним завданням, оскільки представники цих професій є носіями стандартів мовної культури.

Отже, словники – скарбниця народу, у них зберігаються знання і досвід багатьох поколінь. Їм належить важлива роль у розвитку національної духовної культури як цінного джерела інформації і засобу підвищення комунікативної культури носіїв мови. Використовуючи різноманітні словники, людина може не тільки орієнтуватися в наукових та технічних спеціалізованих термінах, але за допомогою словників слів-синонімів збагачувати свою мову, робити її більш досконалою та цікавою для сприймання.

Широкий розмах словникарської праці в Україні протягом років незалежності засвідчує, що українська лексикографія активно і плідно розвивається, вдосконалюються методологічні засади лексикографічної роботи, розширюється коло лексикографічно опрацьованих галузей знань. Поява нового словника будь-якого виду –

це значна подія у справі книговидавання, тому, незважаючи на велику кількість словників, подальше укладання словників різного формату є перспективним напрямком роботи.

Наукові джерела

- Bakmand, B. 2000. National language planning, why (not)?: Intercultural Communication. Berlin / New-York: Mouton de Gruyter. www.immi.se/intercultural.
- Bercovitch, S. 1993. The Rites of Assent: Transformations in the Symbolic Construction of America. N.Y. & L.: Routledge.
- D'Haen, Th. 2011. How Many Canons Do We Need? World Literature, National Literature, European Literature. The Canonical Debate Today: Crossing Disciplinary and Cultural Boundaries. Amsterdam, N.Y.: Rodopi.
- Elliott, E. 2004. «Those Irrepressible Puritans: Canon War Survivors». Пуританська традиція в літературі США. К.: Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 17-35.
- Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms / gen. ed. Irena Makaryk. – Toronto: University of Toronto Press, 1994.
- Huntington, S. 1996. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon and Schuster.
- Joseph, J. E. 2006. «Identity and Language». Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd ed., ed. by Keith Brown. Vol. 5. Oxford: Elsevier, 486 – 492.
- Kellough, R.D., & Kellough, N.G. 2008. Teaching young adolescents: Methods and resources for middle grades teaching (5th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Merrill Prentice Hall.
- Lair, M. 2010. Redcoat Theater: Negotiating Identity in Occupied Philadelphia, 1777-1778. University Park: Pennsylvania State UP, 192-210.
- Larkin, E. 2007. What is a Loyalist? The American Revolution as Civil War. Common-Place. 2007. V. 8. № 1.
- Lauter, P. 1990. Introduction. Heath Anthology of American Literature. Lexington, Mass.: D.C.Heath & Co.
- Levine, L. 1996. The Opening of the American Mind: Canons, Culture, and History. Boston: Beacon Press.
- Азарова, А. Є. 2018. «Мова як визначальний чинник ідентичності української нації». Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Вип. 292: 24-32.
- Апенко, Е.М. 2000. Литературная критика. История литературы США. Т.III. Литература середины XIX в. (поздний романтизм). М.: Наследие.
- Апресян, Ю. Д. 1979. Английские синонимы и синонимический словарь. М.: Наука.
- Бакіров, В. С. 2010. «Вища школа України: на шляху до європейських стандартів». Академическая мобильность – важный фактор образовательной евроинтеграции Украины. Харьков: НУА, 37-47.
- Берков, В. П. 1996. Двухязычная лексикография. Пб.: Изд-во СПб. ун-та.
- Бех, І. Д., Журба, К. О. 2017. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Гірська школа українських Карпат, 16, 24-33.
- Виноградов, В. В. 1977. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М.: Наука.
- Висоцька, Н.О. 2010. Єдність множинного. Американська література кінця ХХ – початку ХХІ століть у контексті культурного плюралізму. К.: КНЛУ.
- Гак, В. Г. 1986. Проблема создания универсального словаря. М.: Русский язык.
- Герд, А. С. 1986. Основы научно-технической лексикографии. Л.: Изд-во ЛГУ.
- Головащук, С. І. 1976. Перекладні словники і принципи їх укладання: на лексичному матеріалі російської та української мов. К.: Наукова думка.
- Гора, О. 2011. «Освітнє середовище як фактор формування національної ідентичності студентів вищих навчальних закладів». Витоки педагогічної майстерності. Вип. 8(1): 97 – 101. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8%281%29_21.
- Гудзенко, О.З. 2010. «Міжпоколінські відмінності уявлень про фактори досягнення життєвого успіху». Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства. № 1.

- Денисов, П. Н. 1993. Лексика русского языка и принципы ее описания. М.: Русский язык.
- Дзюба, І.В. 2002. Починаємо з поваги до себе. К: Просвіта.
- Дубичинский, В.В. 1994. Искусство создания словарей. Конспекты по лексикографии. Харьков: ХГПУ.
- Заблоцький, В.В. 2007. Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації. Харків.
- Казакевич, О. 2017. «Роль мови у формуванні національної ідентичності (Role of language in the national identity format)». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія», (Вип. 18).
- Коренева, М.М. 1997. «Литература XVIII в. Введение». История литературы США. Т.І. Литература колониального периода и эпохи Войны за независимость XVII-XVIII в. – М.: Наследие.
- Кудашев, И.С. 2013. Проектирование переводческих словарей специальной лексики. Helsinki: Helsinki University.
- Куць, О.М. 2004. Мовна політика в державотворчих процесах України: навч. посіб. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна.
- Марчук, Ю. Н. 1979. Действующие системы машинного перевода и автоматические словари. Машинный перевод и автоматизация информационных процес сов. М.: Наука.
- Михед, Т.В. 2006. Пуританська традиція і література Американського Ренесансу: 1830-1860. К.: Знання України.
- Морковкин, В. В. 1994. Типология типологических словарей. Vocabulum et vocabularium. Харьков: Изд-во Харьковского ун-та.
- Москаленко, А. А. 1961. Нарис історії української лексикографії. К.: Державне учбово-педагогічне в-во «Радянська школа».
- Огієнко, І. 1995. Наука про рідномовні обов'язки. – Львів: «Фенікс».
- Ожегов, С. И. 1974. Лексикология. Лексикография. Культура речи. М.: Высшая школа.
- Паламарчук, Л. С. 1978. Українська радянська лексикографія. К.: Наукова думка.
- Пачковский, Ю. 2009. Ціннісно-професійний контекст світоглядних орієнтацій студентської молоді (досвід українсько-польського соціологічного дослідження). Український соціологічний журнал. № 1-2.
- Полюга, А. 2000. Проблеми української лексикографії в освітньому процесі. Українська мова в освіті. Івано-Франківськ: Плай.
- Сімонок, В. П. 2016. «Запозичена лексика в українській мовній картині світу». Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація, 2, 96-102.
- Сокурская, А. 2006. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Харьков: Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина.
- Тараненко, О. О. 1996. Новый словарь украинської мови (Концепція та принципи укладання словника). Київ, Кам'янець-Подільський.
- Терещенко, К.В. 2010. «Національна ідентичність як складова системи соціальної ідентичності особистості». Вісник післядипломної освіти. Вип. 1(2). http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpro_2010_1%282%29_47.
- Ткаченко, Є.В. 2009. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект. Х..
- Фишман, Д. 2005. Сегодняшние споры между примордиалистами и конструктивистами: связь между языком и этничностью с точки зрения ученых и повседневной жизни. Логос. № 4 (49).
- Хобсбаум, Э. Р. И. К. 2005. Все ли языки равны? Язык, культура и национальная идентичность. логос, (4), 49.
- Чередник, Ю. 2010. Мовне планування як складова державної мовної політики: теоретико-методологічний аспект. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/dums/2010_1/10cymtma.pdf.
- Шевченко, О.В. 2003. Формування національної ідентичності як компонента Я-образу особистості. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. Київ.
- Шумка, М. А. 2015. Роль рідної мови в становленні української національної ідентичності. Актуальні проблеми філософії та соціології, (4), 172-177.
- Щерба, А. В. 1958. Опыт общей теории лексикографии. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Л.: Наука.
- Щерба, А. В. 1974. Языковая система и речевая деятельность. Л.: Наука.